

TRES CASOS AMB (MÉS O MENYS) ÈXIT: L'HEBREU MODERN, EL FRANCÈS AL QUEBEC I EL CATALÀ A ESPANYA

Joshua A. FISHMAN

Tal com hem fet fins ara en la nostra presentació de casos problemàtics,* també seleccionarem els èxits de parts diferents del món, una de l'Orient Pròxim (l'hebreu), una altra d'Amèrica (el francès al Quebec) i una altra d'Europa (el català), tot i que, tal com veurem aviat, tots tres casos han estat fortament influïts pel pensament, els valors, els mètodes i els desenvolupaments europeus. Aquesta és una situació inevitable, en el sentit que els esforços de RLS [*Reversing Language Shift*; a partir d'ara utilitzarem l'abreviatura anglesa] són sovint un reflex d'un nacionalisme i d'una modernització tardans o reactius, processos mundials caracteritzats aclaparadorament per dinàmiques que tenen els seus orígens i motius principals a Europa. Fins i tot el retorn a la ultraortodòxia es pot caracteritzar parcialment d'aquesta manera, encara que presenti un rebuig obert i conscient de la modernització, ja que també ha après que el món modern pot ser mantingut a ratlla i que només es pot mantenir una etnicitat minoritària essencialment autèntica respecte del seu nexa entre llengua i cultura si s'agafen selectivament i amb cura algunes de les tècniques i mètodes de la modernitat, i es controlen encara amb més cura.

Tanmateix, tot i que aquests tres casos poden ser semblants en diversos sentits, cal prevenir-se contra dos errors en el moment d'abordar els seus esforços reeixits de RLS. Un és el raonament *post hoc ergo propter hoc*, que porta a assumir erròniament que aquests tres casos no podien fracassar de cap manera, és a dir, que «com fos», «òbviament», «tenien l'èxit segur gravat en el seu futur» des del principi, perquè mai no van ser en absolut amenaçats «de veritat». Si això fos cert, no hi guanyariem res —pel que fa a la construcció d'una teoria i una pràctica de RLS més generalitzables— examinant-los. Però no hem de permetre enganyar-nos per la dubtosa saviesa de la comprensió *a posteriori*. Cadascun d'ells podia haver tingut un resultat diferent, molt menys feliç, i, de fet, encara hi ha persones i grups organitzats avui dia que creuen que el RLS no ha tingut un èxit total en algun dels casos, i que es preocupen perquè la llengua objecte del seu interès no està en cap sentit «lliure» ni «tranquil·la».

Un altre error igualment perillós seria el d'assumir que aquests són els *únics* tres èxits que es poden tractar, perquè *no* n'hi ha d'altres. Això és clarament fals. El segle passat és ple d'èxits, tot i que la llista de fracassos no és tan sols més llarga (perquè, després de tot, és difícil d'arribar al RLS, i pocs s'han aturat a considerar, en termes conceptualment integrats, quina pot ser exactament la naturalesa de la dificultat, o quina pot ser la millor manera de superar-la), sinó també més coneguda (perquè la modernització triomfant proclama els fracassos de RLS, ja que els considera una justificació del mite vulgar de la modernització com a uniformització pura i simple). Des de la promoció del guaraní fins a l'estandardització i defensa del feroès, des de la intel·lectual i elitista revernacularització del txec

---

* Hem suprimit les dotze ratlles inicials d'aquest capítol 10, perquè és una mera referència d'enllaç amb els capítols anteriors (5-9). Llevant d'aquesta petita supressió, la resta del text s'ofereix íntegrament. El lector ens excusarà que, ateses les característiques d'aquesta edició —ja prou extensa—, hàgim prescindit de la llarga bibliografia original, a la qual ens remetem (pp. 329-336).

fins a la modernització intel·lectual i expansió del repertori de l'ucraïnès, des de la unificació i dignificació del landsmal fins al planificat manteniment i cultivació del sorbià, des de l'elaboració i regulació funcional del papiamentu fins a la formació i vernacularització popular de l'indonesi i, més en general, des del rescat de molts vernacles «condemnat» a ser pagesos en el moment del seu establiment com a llengües d'alfabetització i de funcions governamentals o cogovernamentals, trobem una llista llarga i distingida, testimoni alhora de la ingenuïtat i de la determinació humanes. El RLS reeixit forma part de la recerca d'una identitat significativa i de l'assoliment d'un futur cultural relacionat amb el passat cultural propi i d'acord amb la pròpia definició de quina hauria de ser la relació entre passat i futur. Hi ha molts més èxits de RLS dels que el món modern província i pretensions sap o vol saber.

Els tres èxits que es presentaran ara, ho seran precisament perquè se'n pot aprendre molt en relació amb els esforços de RLS, en general i en particular, pel fet que comprenen esforços a favor d'una llengua que ja no es parlava, una llengua que encara es parlava normalment (però ja no era el vehicle de l'alfabetització), i una llengua que encara es parlava i es llegia a bastament, però que s'enfrontava a un oponent contextualment molt més fort en el món de la mobilitat social, del poder econotècnic mundial i de la cultura juvenil moderna.

Antecedents històrics (abans de l'inici dels esforços de RLS)

El «miraculós» cas de l'hebreu

Abans de l'inici d'esforços centrats en la seva vernacularització, cap als darrers anys del segle XIX, l'hebreu s'havia transmès amb èxit de generació en generació durant més de 2.000 anys, com a llengua principal de la pregària jueva formal, de textos sagrats, de responsoris rabínics i d'altres escrits erudits. El grau de facilitat en hebreu *textual* que assolía l'home jueu típic i tradicional al llarg de la seva vida era diferent segons la *classe social* (els jueus pobres —que formaven la gran majoria de la població— en general no es podien permetre, o no s'ho podien pagar, el luxe de dedicar des dels quatre o cinc anys el temps inacabable d'estudi de textos que aquest domini exigia), el *sexe* (la norma era no donar entrada a les dones en cap sentit dins del món textual o, com a molt, fer-los aprendre només els rudiments de la recitació de memòria del llibre de pregàries) i de l'*ortodòxia* (en les comunitats, sobretot de l'Europa Occidental, on es va viure una modernització primerenca, la majoria d'homes amb estudis van perdre, en general, en un període d'una o dues generacions, no tan sols la seva devoció, sinó també la familiaritat amb el vast conjunt de textos sagrats hebreus-arameus i els comentaris i responsoris rabínics de tot el món que els acompanyaven, i que tenien un valor bimil·lenari).

Si bé és cert que els més adeptes (generalment rabins o altres homes que havien estudiat fins al nivell de l'ordenació rabínica, real o potencial) sabien llegir i escriure hebreu lliurement dins dels límits de la temàtica tradicional, i que, al segle XIX, algunes generacions dels més modernitzats d'entre ells sabien utilitzar la llengua en diversos gèneres literaris moderns (poesia secular, assaig, reportatges periodístics, narracions curtes i novel·les), també és cert que ni tan sols ells sabien o conversaven realment en aquesta llengua sobre els afers i les preocupacions de la vida quotidiana. És clar que hi havia rares ocasions en les quals tenien lloc converses tenses en què s'emprava l'hebreu parlat com a *lingua franca*, si es trobaven dos jueus que no compartien ni un vernacle jueu ni un de no jueu (per exemple, un jueu de Fes i un d'Odessa), però aquestes ocasions eren extremament infreqüents i excepcionalment dures. De fet, fins i tot entre els modernistes i els sionistes de finals del segle XIX que es movien a favor de l'expansió de l'hebreu modern per a activitats seculares, n'hi havia

molts (inclosos els més il·lustres d'ells, com Nathan Birnbaum i Theodore Herzl a l'Europa Occidental, i Moshe-Leyb Lilienblum, Perets Smolenskin i Akhad Ha-am a Europa Oriental) que no creien que la vernacularització de l'hebreu fos possible en aquell moment, o que pensaven que la seva realització només seria factible en un futur llunyà, o que s'hi oposaven en principi.¹ Al cor mateix de l'ortodòxia no reconstruïda, l'oposició a la vernacularització era quasi unànime fins entrat el segle XX, és a dir, fins a l'època en què la llengua ja havia començat a ser revernacularitzada, sota els auspicis secularistes moderns provinents d'Europa de l'Est, entre els colons sionistes de Palestina; de fet, alguns d'aquests cercles s'hi han continuat oposant fins avui mateix.

Així doncs, del que es tractava en el cas de l'hebreu era de revernacularitzar una llengua de santedat i/o d'alfabetització. Per assolir aquest objectiu sense precedents² en la seva magnitud, calia que s'hagués format un moviment modern centrat en la llengua i la nació, provinent d'Europa i amb profundes influències de Herder; un moviment que perseguís vitals objectius polítics més enllà i més ençà de la llengua, però obertament oposat als vibrants vernacles jueus, parlats llavors a la diàspora (en primer lloc i més important, el *yiddish*), així com a les prestigioses llengües mundials conegudes en el món jueu de la diàspora; un moviment que pogués trencar els lligams de la gent amb els seus models de vida i lingüístics habituals abans, i que establís assentaments on es pogués vernacularitzar consensuadament l'antiga-nova llengua, no sols per part dels qui no tenien cap vernacle anterior (els nens), sinó, i més important, pels adults multilingües que tinguessin la valentia de persuadir-se, cadascú i entre ells, per deixar de banda progressivament els seus altres vernacles, molt vius, a favor d'un hebreu encara força artificial.

Vist des d'aquesta perspectiva, el que es necessitava, i el que, al capdavant, es va aconseguir, no era cap intervenció «miraculosa» de l'esperit de l'elecció jueva o de cap excepcionalitat, sinó, més aviat, l'estranya i molt fortuïta coincidència d'una ideologia basada en la llengua i la nacionalitat, d'una força de voluntat col·lectiva disciplinada i d'una dislocació suficient de la societat d'altres influències competidores, perquè aquesta coincidència fes possible un *trencament clar i relativament ràpid amb les normes anteriors d'interacció verbal*, tant en relació amb l'hebreu³ com amb les altres llengües del repertori de parla de la comunitat, jueves i no jueves. El que es va aconseguir en última instància no fou només la vernacularització de l'hebreu, sinó la seva reestandardització, secularització i associació amb l'experiència vital completa de tots dos sexes, i no tan sols amb la dels homes. Donada la vertiginosa destradicionalització (anticlericalisme i modernització secular) de l'època i del mig segle següent, i donat l'holocaust que va tenir lloc en aquest període, si no s'haguessin esdevingut *totes* les sorprenents coincidències esmentades, l'hebreu hauria continuat essent simplement la llengua d'alfabetització d'una exòtica *élite*, i no la llengua d'una nacionalitat moderna i variada, i del seu estat-nació.

---

1. Sobre l'oposició hebraïsta secular a la revernacularització de l'hebreu, a les darreries del segle XIX i principis del segle XX, basada sobretot en l'assumpció que el *yiddish* romandria el vernacle jueu predominant, fins i tot en les funcions de *lingua franca* (com ho fou durant molt de temps, per exemple, en congressos sionistes, considerat així directament o en una realització a la qual es referien agudament com a «Kongress Deutsch»), vegeu BRINBAUM (1902, 1905) i, en referència a Akhad Ha-am i Theodore Herzl, vegeu PARFITT (1983).

2. Fins i tot Ben-Yehuda va admetre (al prolegomen del seu *Diccionari Complet*), que la vernacularització no era un fet totalment nou en petites comunitats de creients fervents. Adonar-se d'això li va donar més força en la resolució d'acomplir el mateix objectiu per a un poble sencer.

3. També es van haver de deixar de banda o modificar considerablement les normes anteriors de l'hebreu, perquè la llengua pogués ser modernitzada lèxicament i pragmàticament. Cap al final del segle XIX, l'escriptura hebrea era molt diferent de les normes bíbliques, tot i que, com a llengua escrita, havia canviat en general molt a poc a poc en els 2.500 anys anteriors. També l'hebreu bíblic mostra proves de canvi intern en el moment en què es van canonitzar els darrers llibres hebreus-arameus (Daniel, Ezra).

Es pot considerar que el francès al Quebec i el català a la Comunitat Autònoma de Catalunya es caracteritzen per graus diferents del que són en essència les mateixes circumstàncies amenaçadores: per una banda, la immigració de parlants, amb relacions política-ment més poderoses, de llengües que ofereixen oportunitats econòmiques més àmplies; per l'altra, la lluita per endegar els esforços de RLS per sobre de l'oposició d'una entitat política més gran en la qual ells no són més que una minoria. En tots dos casos, les llengües en qüestió no tenen només un prestigi considerable per dret propi i en relació amb les funcions culturals més altes, sinó que, en el moment en què es va emprendre la seva fase més recent de RLS, havien reeixit a continuar essent les llengües parlades quotidianament per la majoria de les poblacions etnonacionals corresponents. Així, ja no era l'amenaça de la substitució com a llengües parlades, o ni tan sols escrites, el que queia sobre elles, sinó més aviat, per una banda, el seu creixent desplaçament funcional de les activitats d'estatus més alt, dels símbols del govern i de l'economia, i de la cultura de masses moderna i internacional, i, per l'altra, la incapacitat de convertir-les en governacles dels seus immigrants respectius.

Quan es van posar en marxa seriosament els esforços de RLS al Quebec francès, a finals dels anys 60 i principis dels 70, els francòfons constituïen encara més del 90% de la població total de la província. Tot i que no s'havia aprovat cap legislació inhabilitadora contra el francès, només el 64% de la força de treball francòfona estava en llocs de treball on s'emprava exclusivament el francès. A més, com més especialitzats, ben pagats i prestigiosos eren els àmbits de treball, més desproporcionadament funcionaven en anglès. Fins a un cert punt, això reflectia el fet que només el 7% dels francòfons havia acabat l'ensenyament universitari, mentre que més del 20% dels anglòfons de la província tenia el mateix nivell. Però fins i tot amb la mateixa educació, els anglòfons aconseguïen millors feines que els francòfons, i estaven més ben pagats per llocs de treball equivalents. Per als anglòfons no tenia gens d'importància aprendre o no el francès a la feina, perquè no els comportava cap diferència de salari. En canvi, a un francòfon que dominés l'anglès i parlés anglès a la feina, això li comportava immediatament una sobrepaga remarcable. En total, la diferència de renda entre els francòfons i els anglòfons no solament era notable, sinó que continuava en augment, i els francòfons es van anar convençant que si no tenien un govern que redrecés la balança a favor seu econòmicament i culturalment, si no es convertien en «amos de casa seva», acabarien amb progressius desavantatges socials, econòmics i culturals, en una província on constituïen, històricament i demogràficament, la majoria absoluta.⁴ No era difícil imaginar l'horror de la substitució lingüística francòfona com a perspectiva última: els pares francòfons es començaven a preocupar més pel domini de l'anglès dels seus fills, que no pel seu domini del francès.

Com s'havia arribat a aquesta situació? Un nombre creixent de quebequesos francòfons s'havia convençut, els anys 60, que la situació es devia a l'explotació conscient i a la connivència dels líders polítics i econòmics dels EUA i anglocanadencs, per una banda, i a la negligència dels seus líders francòfons tradicionals, per l'altra (i totes dues s'interpretaven com a greuges i desavantatges que feia temps que duraven). L'Església Catòlica, tradicionalment el líder cultural de la societat francòfona del Quebec, havia posat l'èmfasi en les virtuts tradicionals de la família, la comunitat i la vida agrícola, fins a tal punt que es va deixar l'economia urbana en mans anglòfones, malgrat que els polítics escollits fossin primàriament francòfons. El govern principal del Quebec i el govern municipal de la

---

4. Les estadístiques econòmiques i educatives de 1970-71 provenen d'ARNAPOLOUS i CLIFT (1980) i de VAILANCOURT (1980).

seva metròpolis més gran, Montreal, no tenien res que s'assemblés a una política cultural i semblaven impassibles davant del rol secundari dels francòfons dins de la vida econòmica i fins i tot cultural, a tots dos nivells. Els petits partits separatistes, que no van aconseguir més del 6% dels vots el 1966, i potser amb no pas més del doble d'aquest percentatge de simpatitzants, van trobar, amb tot, una simpatia general i ràpidament creixent davant del seu plantejament que les coses eren desesperadament contràries al Quebec en un Canadà (i Amèrica del Nord) dominat pels anglòfons, i que els francòfons no eren gaire més que «els negres blancs d'Amèrica» (expressió popular que comprèn tots els matisos de la «colonització interna»), de qui hom es reia, menyspreats, explotats i que es dirigien cap a l'anihilació cultural a la seva pròpia regió.⁵ Tot i que hi havia líders francòfons que van alertar que un nacionalisme sense regnes només exacerbaria la difícil situació econòmica del subindustrialitzat Canadà francès, i que la seva autenticitat cultural es podia salvaguardar i promoure sense confrontació interètnica ni política cultural⁶, aquests dos processos van començar progressivament a adquirir més importància. Almenys tres factors van contribuir amb profunditat i persistència a l'alarma dels quebequesos (Bourhis i Lepicq, 1990): la decadència de la societat francòfona a la resta del Canadà, que convertia el Quebec en la darrera i principal línia possible de defensa del francès a tot el Canadà i, de fet, a tot Amèrica del Nord; la preferència creixent per l'anglès dels immigrants no anglòfons al Quebec (que exigia alguna regulació governamental en els àmbits de l'escola i de la feina si és que es volia capgirar, sobretot tenint en compte la minvant taxa de natalitat francòfona a la província); i, finalment, la galopant dominació anglòfona de l'activitat econòmica del Quebec (que promovia el pas cap a l'anglès, en aquest àmbit, per part dels francòfons que aspiraven a la mobilitat social). En relació amb cadascun d'aquests aspectes, el francès va esdevenir cada cop més el símbol i el mitjà de les necessitats i aspiracions francòfones d'autoregulació, procés que va suscitar molta oposició, angoixa i alarma en els anglòfons.

Des que es van utilitzar tropes federals per arrestar i empresonar centenars d'independentistes «terroristes» el 1970 (la gran majoria dels quals van ser deixats en llibertat amb acusacions sospeses o càrrecs menors), i tot i que els vots favorables a la separació mai no han superat, aproximadament, el 40%, el sentiment a favor d'una «societat diferenciada» (francòfona) al Quebec, que reguli i promogui el seu destí cultural i econòmic en un sentit obertament francòfon, ha continuat rebent un suport francòfon aclaparador. Un dels principis bàsics d'aquest programa és la francesització de la vida econòmica, cultural i educativa del Quebec, per tal de garantir que la llengua i la cultura franceses seran dominants a la província, tal com correspon a la seva importància històrica i demogràfica a la zona. En les solucions lingüístiques i etnoculturals que es busquen i s'adopten hi ha latent el model de la independència política, no tan sols per part del Partit Quebequès, sinó també en els altres partits majoritaris que volen governar de manera àmplia i estable als districtes electorals del Quebec. La imatge d'una amenaça al domini de la llengua francesa al Quebec, voltat com es troba per un oceà d'anglès tant a dins com a fora del Canadà, és l'espectre que hi ha a l'arrel d'aquestes solucions i que aconsegueix un suport popular massiu per a elles.⁷ En aquest context, francès, la casa, el barri i la comunitat, la conti-

---

5. Per a autodefinicions dels francocanadencs sobre la seva situació en un Canadà dominat pels anglòfons, vegeu MASON WADE (1964 [1946], 1968 [1955], VALLIÈRES (1971 [1968]), *Conseil de la Vie Française en Amérique* (1967 [1964] i PORTER (1965).

6. Vegeu els escrits de Pierre-Elliot Trudeau, després primer ministre del Canadà, per a un exemple d'un portaveu del Quebec francès que s'oposava al nacionalisme francès com a una solució constructiva dels problemes quebequesos, i, en lloc d'ell, advocava per un bilingüisme federal (o vegeu BRETON *et al.*, 1964, per a una declaració en què Trudeau va ser un dels firmants).

7. Per a introduccions (en anglès) als raonaments i a les argumentacions independentistes/separatistes, inclòs el fort accent que posen en la llengua i la cultura, vegeu CREAM i RIOUX (1963) i COLEMAN (1984).

nuïtat dels quals és segur que mai no van ser objectivament amenaçats, per començar, s'han convertit en el centre de l'atenció, almenys emocionalment i simbòlicament, i han esdevingut el motiu d'unió en el panorama quebequès, fent-se definitivament atractius per a aquells que lluiten per francesitzar les xarxes i les funcions més poderoses de la vida de la província.

El dilema que confon Catalunya: distingir entre la pressió de l'espanyol a dins i a fora

S'oblida sovint, o no es reconeix en absolut, que, després de la Unió Soviètica, Espanya constitueix *el país multilingüe del món econòmicament desenvolupat* amb més població, i l'estat multilingüe més antic del món, fins i tot més antic que la Confederació Suïssa en aquest sentit. Igualment, també s'oblida o es menysprea el fet que la contribució catalana a aquestes dues circumstàncies és i ha estat de fa temps la més important. Catalunya (avui Comunitat Autònoma de Catalunya) ha avançat de molt la Comunitat Autònoma Basca en els seus esforços de RLS i, més en general, en l'èxit del seu èmfasi en la llengua. És l'absència de titulars sobre terrorisme i una tendència als esforços tranquils, poc coneguts però efectius, el que han amagat en general al món el fet que el català va ser en una època (del segle XIII al segle XVI) la llengua d'un imperi mediterrani considerable, i que, fora de la Catalunya en sentit estricte, es parla encara considerablement (i és cooficial) a la Comunitat Autònoma Valenciana, a les Illes Balears, al departament francès dels Pirineus Orientals (també conegut com a Rosselló francès), a Andorra (on és la llengua oficial) i a la ciutat de l'Alguer, a Sardenya.

Els esforços de RLS a la Catalunya contemporània estan motivats bàsicament per una llarga llista, motiu d'orgull, d'assoliments històrics culturals, polítics i comercials-industrials associats amb la llengua catalana en segles anteriors. El català va estandarditzar la gramàtica i l'ortografia ja al període medieval, i els primers textos coneguts són, prou significativament, de prosa no novel·lesca, reflectint el fet que ja al segle XII gairebé tots els organismes governamentals havien abandonat el llatí i feien servir en lloc seu el català, com a llengua dels registres oficials. Primer codi feudal europeu en el vernacle, codi marítim europeu més antic, primera llengua romàntica emprada en ciència i en filosofia: totes aquestes distincions escauen al català, llengua que també va gaudir d'una sòlida història ininterrompuda d'ús vernacular per part de la classe mitjana i mitjana-alta, fins i tot durant els segles XIX i XX, moment en què l'espanyol (conegut normalment amb el nom de *castellà*) va començar a penetrar finalment amb força en tots els àmbits formals. De fet, el català ha esdevingut al segle XX un símbol tan preuat i consolidat de l'autosuficiència local (que arriba a superioritat regional en el comerç i la indústria) i de la resistència regional a les regulacions i obstruccions centrals (de Madrid), que l'assetjada Segona República espanyola va considerar avantatjós concedir estatus de cooficialitat al català (1932), en concedir a Catalunya el seu Estatut d'Autonomia. No cal sorprendre's, doncs, que Catalunya esdevingués un baluard de la República (juntament amb el País Basc), contra la insurrecció de dreta (1936-1939) dirigida per Franco que aspirava a restablir una autoritat espanyola fortament centralitzada.⁸

Immediatament després de la seva victòria a la Guerra Civil, el govern de Franco va instituir polítiques que privaven Catalunya, la seva cultura i la seva llengua de tot el que

8. En relació als segles passats de poder i glòria catalans, vegeu AZEVEDO (1984) i WOOLARD (1989). Sobre la Guerra Civil, vegeu treballs clàssics com els d'ORWELL (1952) [1938], BRENNAN (1962), JACKSON (1965) i KERN (1978). Sobre la francesització i l'espanyolització de les èlites més selectes de Catalunya, als segles XIX i XX, vegeu McDONOGH (1980).

s'assemblés públicament a la seva independència i reconeixement anteriors. L'autonomia catalana fou anul·lada, i la regió com a tal s'administrava des de Madrid com quatre províncies separades. Es va prohibir qualsevol ús públic del català; els noms i topònims catalans van ser eliminats i substituïts pels seus corresponents espanyols; no sols es van fer desaparèixer les publicacions, els senyals dels carrers i els anuncis o cartells en català, sinó que qualsevol desobediència en relació amb aquestes prohibicions es podia castigar (i es castigava!) amb una multa, l'acomiadament, l'arrest i el tancament de les publicacions, les institucions o les entitats culpables. La campanya anticatalana era tan extrema que fins i tot l'ús quotidià de la llengua en converses entre gent del carrer es podia convertir en perillós, si algú el sentia. La llengua anteriorment orgullosa va ser oficialment humiliada declarant-la un «simple dialecte», i els qui la feien servir es describien a la propaganda oficial com a «bordant com gossos» o «no cristians». La situació no va començar a millorar lentament fins després de 20 anys d'aquests abusos, a mesura que es van començar a fer, a contracor, petites concessions al fort suport popular i a l'ús quasi públic (sobretot dins de l'església i en el moviment de cançons polítiques conegut com a Nova Cançó Catalana) de què la llengua gaudia, malgrat tot, informalment. Tanmateix, fins i tot en aquest sentit les coses s'arrossegaven tant com era possible, i l'aplicació d'una llei d'educació del 1970, que tornava a permetre l'ensenyament *del* català (però encara no l'ensenyament *en* català) als nens, va ser ajornada fins al 1975, any en què va morir Franco (pel que fa a l'ensenyament a adults, ja havia estat permès, en molt pocs contextos clarament circumscrits, els anys 60).⁹

Mentre que la política repressiva de les autoritats centrals tenia un innegable impacte negatiu en l'ús del català i fins i tot en la competència en català (per exemple, una generació sencera va fer tota l'escolarització sense cap oportunitat d'adquirir o millorar la seva alfabetització en català, limitació que té conseqüències molt identificables fins avui dia en els catalans més grans), un altre procés indirecte d'aquells mateixos anys ha tingut conseqüències més massives i més devastadores per a la llengua. Catalunya ha estat, des de fa temps, una de les àrees econòmicament més avançades d'Espanya i, a resultes d'això, les seves ciutats (molt especialment Barcelona) han atret durant molt temps espanyols sense feina de la resta del país. Aquests immigrants arribaven en quantitats que no desbordaven demogràficament els catalans nadius (o integrats), i en una o més generacions també els darrers novinguts es catalanitzaven. Certament, aquesta era part de l'especificitat de la relació de Catalunya amb el «centre» castellà. Durant moltes generacions, la «perifèria» catalana va continuar essent econòmicament més avançada que el «centre» i, en conseqüència, no atreia mà d'obra de tot el país (però, sobretot, de l'empobrit sud agrícola espanyol), sinó que també els transformava etnolingüísticament a imatge seva. Tanmateix, la immigració de 1950 a 1975 fou tan enorme, en relació amb la capacitat d'absorció catalana, que la transformació etnolingüística, ràpida i sense esforç, que abans havia estat la norma, ja no fou possible.¹⁰

Les conseqüències *econòmiques* de la ràpida addició de gairebé un milió i mig d'immigrants no qualificats als anteriors dos milions i mig de «catalans nadius» no van ser greument problemàtiques per a la població amfitriona. De fet, a mesura que els novinguts omplien els abundants llocs de treball més baixos que creava una pròspera economia, els

---

9. Per a recomptes de la persecució del català i de Catalunya, vegeu BENET (1978), WOOLARD (1989) i els treballs sobre la Guerra Civil citats més amunt, a la nota 8. El moviment de la Nova Cançó Catalana era, de fet, tan polític com musical. Va produir cantants «folkloristes», la majoria dels quals eren cantautors, amb moltes cançons que van ser prohibides o que empraven expressions altament eufemístiques («la muntanya es fa vella», «segur que tomba l'estaca», «la nit s'acabarà, etc.) per tal de no ser-ho.

10. Per a una explicació dels canvis demogràfics a la Catalunya de després de la Guerra Civil, vegeu LINZ (1975). Els canvis demogràfics interns anteriors, també provocats per la industrialització, es detallen a VIDAL-BENDITO (1976).

antics pujaven ràpidament cap a feines més ben pagades, administratives o tècniques. Però les conseqüències culturals i interculturals van esdevenir doblement problemàtiques, per tal com les diferències en classe social s'afegien a les diferències etnolingüístiques que separaven les dues poblacions. Fins i tot ara, dècades després del final de la immigració massiva (immigració que hauria estat encara més nombrosa si no s'haguessin retornat trens sencers de nouvinguts abans de la seva arribada), tan sols poc més de la meitat de la població adulta de Catalunya parla habitualment en català, percentatge que es torna a reduir a la meitat al «cinturó industrial» immigrant que envolta Barcelona, zona on es concentren aclaparadorament els nouvinguts castellanoparlants i els seus fills, molts d'ells nascuts ja a Catalunya. Només un 40% dels alumnes d'escoles primàries *públiques* de Barcelona són catalanoparlants nadius; en escoles *privades* de la zona, però, aquests parlants són una contundent majoria. El municipi de Barcelona (en oposició al seu «cinturó industrial») continua presumint d'un dels nivells de vida més alts d'Espanya, però els immigrants menys satisfets econòmicament són també els qui tenen una taxa de natalitat més alta, i els que és més probable que continuïn mantenint l'espanyol com a mitjà en la vida quotidiana i, en conseqüència, també com a mitjà de la seva insatisfacció per la sort que els ha tocat.¹¹

Els esforços catalans de RLS van començar seriosament amb la concessió de l'autonomia per part del govern postfranquista de 1979. Es divideixen en tres fronts. Un dels seus objectius és l'assoliment de la promoció simbòlica i la institucionalització del català en relació amb tots els àmbits més influents i poderosos de la vida moderna. Un altre dels seus objectius és la superació de l'herència d'inferioritat i analfabetisme en la llengua materna que molts catalans nadius de classe mitjana han heretat dels anys franquistes, i que encara avui els fa poc decidits a llegir gaire en català, a fer-lo servir amb desconeguts (o fins i tot entre ells, quan algun desconegut hi és present) o amb funcionaris. En darrer lloc, volen activar el català passiu, que els parlants espanyols aprenen ràpidament (a causa de les semblances bàsiques entre totes dues llengües) i promoure entre aquests parlants una simpatia i una identificació amb el català. Respecte d'aquest darrer objectiu, els esforços de RLS també pretenen contraatacar qualsevol sentiment que puguin tenir els castellanoparlants pel fet que l'espanyol, la llengua nacional (*nationwide*) oficial («la llengua de l'estat espanyol») i llengua que també està específicament protegida en la mateixa concessió d'autonomia de l'estat a Catalunya, pugui ser ofesa o quedar subordinada. Dels tres casos d'èxit que abordem en aquest capítol, la revernacularització de l'hebreu pot haver estat la fita més improbable i difícil d'assolir (considerant que depenia d'esforços voluntaris sobre una feble base demogràfica i sense cap autoritat governamental al darrera), però no hi ha cap dubte que el triple equilibri dels esforços catalans de RLS és, avui, quan s'escriuen aquestes paraules, el més difícil de tots.

Els principals esforços de RLS empresos a favor de l'hebreu, del francès al Quebec i del català durant el període inicial d'amença més greu cap la llengua

L'hebreu

El problema inicial al qual s'enfrontaven els pocs que perseguien la revernacularització de l'hebreu era complex, perquè l'hebreu no es podia emprar en converses quotidianes

---

11. Per a explicacions sobre la relació entre llengua materna i classe social, vegeu BADIA i MARGARIT (1969), SHABAD i GUNTHER (1982), SÁEZ (1980), LINZ (1975) i TURELL (1982). Sobre la defensa de l'espanyol i l'oposició a la catalanització, vegeu VALLEJO, *et al.* (1983).

si, per una banda, no se superava el tradicional multilingüisme jueu, i, per l'altra, si l'hebreu mateix no es modernitzava i s'estandarditzava. Eliezer Ben-Yehuda, generalment aclamat com a «pare del renaixement de l'hebreu», va contribuir probablement més a la solució del segon problema, la planificació del corpus, que a la solució de la qüestió primera i més fonamental, la planificació de l'estatus. I fins i tot en relació amb la planificació del corpus, probablement s'ha exagerat molt l'abast de les contribucions efectives de Ben-Yehuda. El seu diccionari es va publicar en fragments alfabètics durant un període de dècades i estava generosament esquitxat d'esotèrics neologismes que no van ser gaire ben rebuts per la comunitat, real o potencial, de parlants jueus. El seu Comitè de la Llengua Hebrea, a partir del qual va sorgir després la il·lustre Acadèmia de la Llengua Hebrea, va romandre letàrgic o inoperant en els moments crucials del període de la revernacularització i, fins i tot quan era actiu, actuava de manera terriblement lenta, pedant, indecisa i amant de les discussions. Tant el seu *Diccionari complet de l'hebreu antic i modern* (compilat a partir dels articles de diari on havia aparegut originàriament durant un llarg període d'anys i publicat en format de llibre tardanament de 1940 a 1953, publicació que va arribar dues generacions senceres després que s'hagués acomplert clarament la revernacularització) com l'Acadèmia s'adeien millor als seus rols de símbols *post hoc* de la revernacularització que no al funcionament com a ingredients actius, i molt menys causes, de la vernacularització en si, ni tan sols dins de la limitada àrea de la planificació del corpus a la qual pertanyien.¹²

Si com a planificador del corpus Ben-Yehuda era inefectiu, com a planificador de l'estatus era un desastre absolut. Personatge força excèntric i acerb, que es va aïllar bastant dels nous colons sionistes joves en viure a la ultrareligiosa i lingüísticament heterogènia Jerusalem, estava doblement distanciat dels afers i tribulacions quotidians de la vida cultural sionista, moderna i secular, tal com es desenvolupava als nous assentaments agrícoles de les planes, més homogenis i prop de la costa mediterrània. El seu punt de vista sobre la revernacularització era, comprensiblement, egocèntric, i revelava que no tenia una comprensió real de les dinàmiques socials o societats implicades, les quals calia cultivar per poder dur a terme la vernacularització. Tanmateix, va esdevenir el símbol personal de l'hebreu com a llengua moderna i secular, llengua que definia un poble modern i secular.¹³

Els mestres i les escoles dels nous assentaments sionistes establerts durant els primers anys d'aquest segle, més de vint anys després de l'arribada de Ben-Yehuda a Palestina, també han estat assenyalats per a la funció de mobilitzadors primers de la revernacularització de l'hebreu. Es considera que el seu compromís ideològic, exemple personal i èxit pedagògic (sobretot en l'ensenyament de l'hebreu, així com de totes les altres matèries escolars a través de l'hebreu, per primera vegada després de dos mil·lennis d'estudi de l'hebreu a través d'altres llengües vehiculars) són els responsables de la victòria, en persuadir els seus alumnes que només parlessin hebreu entre ells dins de les quatre parets de l'escola, i capacitant-los aviat perquè fessin el mateix fora de l'escola. Un cop els alumnes portaven la llengua fora de l'escola, cap a la vida extraescolar que feien entre ells, només quedava presumiblement un pas perquè la portessin a casa i l'ensenyessin als seus pares. Finalment,

---

12. Per a una breu explicació de les diverses varietats dialectals, històriques i estilístiques, de l'hebreu escrit, a partir de les quals es va buscar un compromís per crear el modern estàndard escrit, cap a les darreries del segle XIX, vegeu GOLD (1989), encara que oblida esmentar específicament la gran contribució de l'escriptor *yiddish*/hebreu Mendele a l'elaboració i aplicació d'aquest compromís. Vegeu GLINERT (1987) per a una explicació d'una possible font escrita popular, entre moltes altres no esmentades, dels ítems lèxics de l'hebreu modern relacionats amb la vida quotidiana.

13. Pel que fa a la contribució de Ben-Yehuda a la revernacularització, vegeu les seves pròpies obres, 1918a i 1918b, així com una relació favorable però equilibrada de la vida i l'obra de Ben-Yehuda per part de FELLMAN (1973 i 1974).

quan aquests alumnes es casaven, feien pujar la primera generació moderna per a la qual l'hebreu revernacularitzat era la llengua materna.¹⁴

Tot i que queda molt per dir sobre el guió reconstruït a les ratlles anteriors, en especial la seva atenció a les etapes 6 i 4*, és clar que constitueix una gran simplificació i una idealització d'un procés més complex i més multidireccional. Si fos cert que els mestres van ser els primers a trencar amb les normes que havien exigint el *yiddish* (o un altre vernacle) com a llengua de l'ensenyament escolar, en tot cas difícilment es podien considerar agents lliures en aquest sentit. Eren els *agents de la criança* de nens i de l'ensenyament en una comunitat molt altament ideologitzada de colons favorables a l'hebreu que, en general, aprovaven decididament aquesta acció per part dels mestres i que, ells mateixos, estaven activament compromesos en l'aprenentatge de la llengua hebrea i, en molts casos, en l'ús (entre molt limitat i més fluid) de l'hebreu entre ells. D'aquests colons en concret, una bona proporció constituïen el conegut Segon Aliyah, els membres del qual van arribar el 1903-1904, i sobretot de 1905 fins a la Primera Guerra Mundial, i van arribar voluntàriament, sense ser expulsats pels pogroms tsaristes. Molts d'ells ja havien començat a parlar-se en hebreu (normalment només molt de tant en tant i de manera vacil·lant, però en alguns casos amb una facilitat real) quan eren a Rússia, abans de la sortida cap a Palestina. Estaven, evidentment, molt predisposats a parlar hebreu a Palestina, i a fer pujar i educar els seus fills en aquella llengua, i es van assegurar de contractar especialistes que ajudessin i supervisessin la criança dels nens en hebreu des dels més primers dies de les seves vides.

Així doncs, és clar que hi havia molts colons que no aplaudien i reforçaven només la vernacularització empresa pels seus fills dins i fora de l'escola, i moltes famílies s'exercitaven a fer servir l'hebreu amb els seus fills i amb els d'altres, molt abans que aquests darrers es casessin i tinguessin fills pel seu compte. Finalment, és quasi segur que els nens que naixien a continuació, en famílies amb fills més grans que es trobaven entre els primers vernacularitzadors, van trobar hebreu parlat a casa, abans d'anar a escola i molt abans que els germans més grans estiguessin en edat de casar-se. El que hi havia implicat era, sense dubte, una interacció entre la família (la llar dels nens) i l'assentament, que tenia lloc en unes circumstàncies força unificades i intensament ideològiques i motivadores, en contextos prou autònoms que tenien poca interacció o admiració per altres contextos circumdants no sionistes, tant si eren jueus com gentils, propers o de la llunyana Jerusalem.¹⁵ Tanmateix, si és cert que el procés de revernacularització dins dels nous assentaments de joves i compromesos «creients autèntics» va ser relativament ràpid i, en general, sense conflictes, el procés d'influir la resta de la Palestina jueva, sobretot els centres urbans heterogenis, amb la seva urgent necessitat d'una *lingua franca* immediatament operativa i expressiva; amb els seus sistemes de creences ideològicament diferents, alguns d'ells (en concret l'ultraortodox) fortament oposats al sionisme, així com a la vernacularització de l'hebreu; i amb el

---

14. El més gran protagonista de la progressió de «mestres a alumnes a l'escola, a alumnes també fora de l'escola, a casa, a la generació següent» és NAHIR (1988), al qual SPOLSKY (1989) segueix en essència i a bastament, en aquest aspecte. Altres presentacions més limitades i antigues d'essencialment el mateix punt de vista, són BAR-ADON (1975 i 1977) i, en una reconstrucció retrospectiva que se centra gairebé exclusivament en els mestres, AZARYAHY (1929) i ARNON (1947).

* Vegeu l'escala GIDS (escala graduada de ruptura intergeneracional), citada en la nota introductòria (F. V.).

15. Ben-Yehuda va pretendre, més tard, que ell «sempre havia sabut» que la revernacularització es podia assolir i, de fet, que alguns individus i petites comunitats hi havien arribat abans que ell. També és digne de menció el fet que l'hebreu s'havia emprat com a *lingua franca* del mercat (de manera semblant a Bazaar Malay) a la Jerusalem d'abans de Ben-Yehuda. El que hi ha d'essencialment diferent en la teoria que estem exposant és que els nous assentaments van esdevenir el model lingüístic per a la resta de la Palestina sionista, és a dir, van definir i van dirigir el camí cap a la transformació en un agregat jueu que es veia ell mateix lingüísticament, i que servia d'avantguarda de la reconstruïda nació jueva.

seu influx constant de refugiats que arribaven demanant asil polític, més que per ideologia sionista-hebraïsta; aquest segon procés va ser bastant llarg, feixuc i sovint amarg. Amb tot i això, cap a finals dels anys 1910 o mitjans dels 20 com a molt tard, s'havia acabat la revernacularització de l'hebreu als assentaments, en general (excepte dels habitants més vells, alguns dels quals mai no van arribar a tenir fluïdesa en hebreu) i la tasca més difícil i lenta de vernacularitzar l'hebreu dins de la població jueva *urbana* de Palestina va començar a esdevenir central.

El francès al Quebec

El Partit Liberal del Quebec, que va ser arrossegat cap al poder el 1960, era el capdavanter d'una «Revolució tranquil·la» que perseguia la modernització, la secularització, la industrialització i la urbanització. Aquests objectius pretenien superar l'endarreriment econòmic del Quebec francès i el seu arrelat sentit de greuge i d'impotència, de no ser pres seriosament o tractat justament per les nou províncies anglòfones del Canadà. Des d'un punt de vista objectiu, la «Revolució tranquil·la» va assolir molt, però encara va deixar la majoria d'intel·lectuals francòfons i moltes persones del carrer clarament incòmodes i insatisfetes en molts sentits. La major part de la indústria i del poder real a Montreal encara estava controlada per anglòfons. A més, i d'una importància crucial pel que fa al RLS, els mateixos processos defensats per la «Revolució tranquil·la» tendien a afeblir i soscar la personalitat cultural diferenciada de la vida francòfona del Quebec, i amenaçaven de convertir-la en indiferenciable de la societat anglòfona que la dominava. Els immigrants d'Europa i del Tercer Món, que perceïen el control anglòfon a la base del sistema local d'oportunitats, i els seus lligams amb els EUA (i, en conseqüència, amb la llengua dels EUA), escollien l'anglès com a llengua de la pròpia mobilitat social i de l'educació dels seus fills. La provocativa salutació de De Gaulle durant la seva visita a la fira internacional de Montreal del 1967, «*Vive le Québec libre*», va suscitar una reacció entusiasta en la multitud que havia anat a saludar-lo, però no era gens clar el que podia implicar ser *libre*, o com esfeia per arribar a aquesta posició. La crisi d'una cultura francòfona fins llavors majoritàriament basada en el món rural i tradicionalment religiosa, davant d'una modernització galopant, procés que no semblava estar sota cap direcció o control francòfons, va assenyalar inevitablement la llengua com al símbol flexible, que ho abraçava tot, de la combinació d'autenticitat, modernització i autodeterminació que apareixia com a necessari perquè se solucionés la crisi.

Malgrat que els immigrants italians de Montreal els trobaven entre els «nous canadencs» més francesitzats de la ciutat, elegien tanmateix aclaparadorament una educació en anglès o bilingüe (anglès i francès) per als seus fills. Quan els directors de la junta de l'escola Saint Leonard van intentar invertir aquesta tendència aprovant una resolució que convertia el francès en l'única llengua d'escolarització del seu districte (1968), van començar greus avallots als carrers de Montreal entre els canadencs italians i els francòfons de la ciutat. L'amargor d'aquests darrers pel rebuig que rebien, no solament per part dels anglòfons, sinó també dels humils nouvinguts, molts dels quals vivien en àrees francòfones i competien amb francòfons per buscar feina, no es vaapaivagar realment amb una llei de 1969 (Llei 63) que només feia algunes propostes simbòliques per als francòfons (per exemple, declarava el francès segona llengua obligatòria a les escoles no francòfones, i creava l'*Office de la Langue Française* —que aviat es convertiria en famosa i infame, segons el punt de vista de cadascú—, perquè també actués com a guardià en relació amb el primer punt i amb les vagues intencions de la Llei de «promoure el francès com a llengua del treball»). Però la Llei 63 va decebre seriosament molts francòfons en un sentit més bàsic, pel que feia

als seus altercats amb els «nous canadencs» i a les seves pors de l'anglització dels francòfons, perquè donava llibertat en la tria de la llengua a l'ensenyament.

Els esforços francòfons per millorar el control sobre les seves pròpies vides, culturalment, políticament i econòmicament, van començar a ser més globals els anys 1970. Tot i que el relativament nou i independentista Partit Quebequès va obtenir un 24% dels vots el 1970 (un resultat espectacular per a un partit que només feia dos anys que s'havia constituït), l'esdeveniment més importat de l'any va ser el segrest i assassinat del Ministre del Treball del Quebec per un cert Front d'Alliberament del Quebec, grup minúscul que s'havia format seguint el model de les guerrilles urbanes d'Amèrica Llatina i d'altres escenaris del Tercer Món. L'aplicació per part del primer ministre (canadenc) de la llei de mesures de guerra al Quebec (amb la consegüent suspensió de drets civils, l'«ocupació» de Montreal per part de l'exèrcit canadenc i, en darrera instància, les negociacions per a la posada en llibertat d'una segona víctima governamental de segrest a canvi d'un passatge segur a Cuba per als segrestadors) van contribuir més a la promoció de la causa de la independència del Quebec que res del que el govern minoritari havia aconseguit pel seu compte a favor d'aquesta independència. Abans de deixar el poder, però, el govern provincial, dominat pel Partit Liberal, va aprovar una llei que responia a les aspiracions culturals francòfones. La Llei 22 (1974), substituïnt l'anterior Llei 63 (1969), convertia el francès en la llengua oficial del Quebec (en lloc de, simplement, mantenir-lo com a la sovint menyspreada llengua cooficial que havia estat des de feia temps) i exigia que els nens immigrants demostrassin que dominaven l'anglès abans de reclamar el dret a l'escolarització en aquesta llengua, que els nens anglòfons autòctons sempre havien tingut.¹⁶ Amb l'arribada al poder de l'independentista Partit Quebequès, el 1976, amb un total del 40% de vots, es preparava l'escenari per al nou assalt en la lluita per «salvaguardar el caràcter francès del Quebec».

Mirant en retrospectiva, sembla clar el perquè en una província amb una enorme majoria francòfona i on el nexa família-llar-comunitat ja era francès i no estava en perill, la lluita d'aquella majoria a favor de la llengua i de la cultura de la comunitat havia d'entrar immediatament en el camp polític relacionat amb els àmbits del treball, els mitjans de comunicació i les activitats governamentals. De totes maneres, els francòfons havien controlat sempre numèricament el camp polític, fins i tot abans que haguessin començat a despuntar les seves preocupacions per la intervenció del govern a favor de la promoció del control i la direcció de la seva pròpia modernització i cultura. Els intel·lectuals discutien, i encara ho fan,¹⁷ sobre si hi havia realment alguna solució productiva per al «problema francès», és a dir, si la modernització, sota els auspicis que fossin, no portaria inevitablement a una creixent interacció amb el Canadà anglòfon, amb els EUA i amb l'economia del món modern en general, dominada per la llengua anglesa, economia mundial en la qual no semblaven possibles etnocultures completament diferenciades; si els intents francòfons de salvaguardar la seva llengua i la seva cultura no eren, en realitat, disfresses emprades per intel·lectuals egoistes i per una *élite* econotècnica francòfona puixant, per fer fugir desesperadament l'electorat francòfon cap a posicions nacionalistes cada cop més extremes destinades a arrabassar el control econòmic de diverses fonts anglòfones de poder. Molts francòfons

---

16. No intentarem aquí detallar les polítiques federals d'abast canadenc que es van formular almenys en gran part per suavitzar o acomodar les queixes i els greuges dels francoquebequesos. Tot i que el govern federal proclamava una política de multilingüisme (1971) que cercava en darre terme donar fins a un cert grau de serveis del govern federal en francès a tot Canadà, i sobretot a Ottawa, la capital nacional, el Quebec francès va perdre progressivament l'interès per aquests gestos essencialment simbòlics i va centrar més la seva atenció a maximitzar la seva pròpia autonomia. Per a més documentació sobre les mesures federals i provincials i la interacció entre elles, vegeu COBARRUBIAS (1985), BOURHIS (1984), COLEMAN (1984), CREAM i RIOUX (1983) i *Fédération des Francophones hors Québec* (1978).

17. Per a arguments en contra de la conveniència de la francesització del Quebec, vegeu PELLETIER (1964), JACOBS (1980), HANDLER (1988) i MCKEE (1982).

potser fins i tot acceptarien alguns d'aquests arguments, però optarien en general per la promoció de les empreses locals controlades per francòfons, per la substitució d'una burocràcia anglòfona per una de francòfona, per un més gran control francòfon de les comunicacions i de la difusió de masses de l'art i la cultura, i per una dominació francòfona simbòlica de tots els aspectes de la vida econòmica i cultural dins de la seva pròpia província. A mesura que aquest estat d'ànim es va fer més i més dominant, tant si va ser per resignació davant dels resultats culturals del dilema de la modernització, o per una esperança i un desig autèntics d'una realitat més francòfona per a ells i per als seus fills, va aparèixer òbviament la perspectiva de mesures addicionals a favor del francès i de restricció de l'anglès, per tal com es deixava enrere el període inicial de més perill i s'establien nous objectius que anaven més enllà de la simple «supervivència en l'oceà d'anglès circumdant».

El català

Els quaranta anys de repressió i degradació del règim franquista van deixar la Catalunya autònoma amb una agenda immediata de RLS: l'elevació del català i la seva restauració de ple dret a totes les funcions i processos més poderosos i simbòlics de la societat moderna. De manera primera i immediata, el RLS es va interpretar com un esforç global per restaurar el català a la seva antiga situació com a llengua de l'educació, dels mitjans de comunicació escrits i no escrits i de les activitats més elevades del govern regional. La producció de llibres, que havia crescut lentament durant els anys de Franco (a mesura que la censura del règim, primer molt rígida, va començar a flexibilitzar-se molt a poc a poc), va pujar ràpidament un 300% (de 579 volums el 1974 a 2.149 el 1981). Es van crear cursos de reciclatge (lingüístic) per a funcionaris; s'oferien traduccions gratuïtes de tots els documents públics de l'espanyol al català; es van preparar terminologies en molts camps administratius; i la recuperació dels antics rols «normals» del català en els àmbits públics va passar a ser l'ordre del dia. Tot i que l'aplicació de fet de l'ús del català a l'ensenyament va ser molt lenta (a causa de molts problemes pràctics relacionats amb mestres, textos i currículum), la declaració de dret que el català era obligatori a l'ensenyament primari i secundari va arribar de seguida. De la mateixa manera, el temps de català a la televisió i a la ràdio, l'espai als periòdics (especialment diaris) i la presència en pel·lícules de cinema va augmentar al principi molt lentament, si és que ho va fer de cap manera, sobretot perquè la majoria dels grans organismes de cadascun d'aquests mitjans de comunicació tenien un abast o un patrocini nacionals (espanyols). Tanmateix, també en aquestes qüestions es va començar a progressar, i de mica en mica es va fer realitat la creació de nous mitjans corresponents que s'expressaven del tot o parcialment en català, cosa que, al capdavall, va accelerar amb força la velocitat de tot el RLS.

El 1983 es va aprovar una Carta de la Llengua Catalana (coneguda com a Llei de Normalització Lingüística), que establia la paritat entre el català i l'espanyol en tots els dominis relacionats amb l'administració i que, a més, establia específicament la creació d'una institució governamental concreta dedicada a la promoció de l'ús i del coneixement del català: la Direcció General de Política Lingüística. Tot plegat, la primera interpretació de la normalització exigia una gran «operació de posada al dia» del català pel que feia a les funcions públiques.¹⁸ El que aquesta interpretació pretenia era aconseguir que els catalans nadius superessin els efectes perjudicials de l'esquema diglòssic que havia començat a imposar-se sota la pressió econòmica i cultural del «centre» (Madrid) molt abans de Fran-

---

18. Diversos signes de normalització (definida com el màxim abast funcional), així com altres definicions d'aquest terme i dels seus objectius, prioritats i assumpcions a Catalunya, es poden trobar a ARACIL (1982), AZEVEDO (1984), VALLVERDÚ (1979a) i WOOLARD (1986a).

co, i que havia esdevingut molt més arrelat durant el règim feixista; esquema que assignava normativament a l'espanyol l'alfabetització, la formalitat i el prestigi, mentre que al català li atorgava poc més que els usos domèstics i íntims.

Tanmateix, fins i tot abans que es poguessin guanyar les victòries més decisives en relació amb la normalització del «primer tipus», no va trigar gaire a esdevenir important un segon grup de prioritats d'un altre tipus. En aquest sentit, es va reconèixer que l'enorme quantitat d'immigrants castellanoparlants podia exercir legalment els seus drets constitucionals de continuar essent-ho permanentment, fent servir poc o gens el català en la vida quotidiana, amb la qual cosa el català patiria una rivalitat, una competència i una amenaça internes constants, al cor mateix de Catalunya, amenaça que exercia una influència poderosa en els mateixos catalans nadius, i en la seva habilitat o inclinació per continuar amb la normalització del «primer tipus». En conseqüència, l'objectiu de la normalització del «segon tipus» va ser el d'animar els castellanoparlants perquè activessin el seu català passiu, i que el parlessin, el llegissin i l'escriuissin més; això es va fer sobretot fomentant la seva bona voluntat envers el català i Catalunya, com a oponent que havia estat de l'estat feixista, i promovent el seu desig d'identificar-se i sentir-se a casa entre els catalans. Ara hi havia massa nousvinguts, estaven massa concentrats geogràficament i marcats per les diferències de classe social, perquè es pogués comptar que l'exogàmia i la mobilitat social donessin per elles mateixes solucions previsible a l'escàs ús del català per part dels immigrants. D'aquesta manera, al mateix temps que la normalització del «primer tipus» podia persuadir els catalans que fessin servir més el català entre ells i amb els immigrants i els seus fills, es van instituir esforços especials per contribuir que més immigrants adoptessin el català activament i efectivament com a la seva llengua pròpia.

El 1982, una campanya de normalització «per a la gent del carrer», amb l'objectiu primari de capgirar la recaiguda del català i la reticència dels immigrants, va adoptar l'eslògan «El català, cosa de tots». Aquest sentiment es va personificar, en pòsters, anuncis als diaris i publicitat a la ràdio i a la televisió, en un atractiu personatge de còmic de deu anys, la Norma (de *normalització*) que, a través de la repetició constant, simpàtica, i fins i tot humorística d'aquest eslògan, afalagava, motivava i instruïa l'audiència perquè parlés més i millor el català. La campanya va tenir força èxit, però, tal com calia esperar, no es va acabar sense que aparegués la pregunta «doncs, de qui és l'espanyol (a Catalunya)?». Hom es preguntava també per què no es podia promoure el català, tal com deia la Constitució, com a la «llengua pròpia de Catalunya» (que vol dir *d'un mateix* o bé *característica*: el significat exacte del terme és una mica ambigu), mentre que, al mateix temps, els castellanoparlants, també d'acord amb els seus drets constitucionals, fossin atesos per institucions paral·leles en llengua espanyola, que es podien finançar amb fons públics reservats especialment a activitats etnolingüístiques de diversos tipus en espanyol. De fet, 2.300 persones ja havien signat uns dos anys abans (1981) un «Manifiesto por la igualdad de derechos lingüísticos» que demanava l'establiment d'un bilinguisme permanent i completament oficial. Mentre que la Directora General de Política Lingüística va declarar ràpidament que no hi podia haver cap acusació legítima de discriminació contra l'espanyol quan «tot el poble de Catalunya dona un suport unànime a la normalització», també, òbviament, es va prendre molta cura el 1983 de no intensificar massa la nova campanya de normalització, per tal d'evitar una altra protesta massiva com la de 1981.¹⁹ Amb tot, a mesura que es va fer evident que s'estava aconseguint un progrés prudent però real en tots dos tipus de normalització, alguns membres de la Direcció General també van veure clarament que no tan sols hi havia l'obligació, sinó també la possibilitat de fer nous passos prudents, en suport d'objectius més ambiciosos de RLS a Catalunya.

19. Pel que fa a la campanya «El català, cosa de tots» de 1983 i la protesta pro-espanyola del 1981, així com la rèplica de la Direcció General, vegeu WOOLARD (1986b) i MOLL (1982).

L'hebreu

En el món modern, totes les llengües tenen competidors implícits o explícits, tant si és externament, en el comerç internacional i les relacions diplomàtiques, com internament, dins de les pròpies comunitats etnoculturals. Això encara és més cert si ens referim a llengües amenaçades. La mateixa necessitat i impuls de començar els esforços de RLS és un indicatiu que hi ha relacions fins a cert punt preocupants amb els competidors, en especial i més urgentment del segon tipus (intern). En el cas de l'hebreu, aquests competidors havien existit sempre, fins i tot quan els jueus encara es trobaven majoritàriament a l'antiga Palestina, «pont entre continents», part de la zona de la «fèrtil mitja lluna», camí ral entre Àfrica i Àsia. Si això ja era cert a la Palestina d'abans de la diàspora (només cal recordar les influències estrangeres contra les quals predicaven els profetes, i l'aramaïtzació, l'hellenització i la romanització de la cort, de la noblesa i de gran part de la intel·lectualitat durant la Segona República), ho fou encara més durant la diàspora, tant abans com després de la destrucció del Segon Temple.

No és tan sols que el multilingüisme hagi estat la regla entre els jueus, més que no l'excepció, sinó que en aquest procés es van crear un gran nombre de vernacles jueus, nascuts de la superposició dels imperatius culturals jueus, de la persecució dels gentils i de l'expulsió cap a llengües coterritorials que els jueus van aprendre als diversos països d'exili on es van trobar en els diferents períodes de la seva dolorosa història de pàries. Mentre que quasi sempre es conservava l'hebreu (en realitat hebreu/jueu-arameu o *leshon ha-kodesh*) en els ritus, la pregària i l'estudi de textos sagrats i de comentaris rabínics, cada comunitat jueva de la diàspora utilitzava normalment un vernacle propi per a la comunicació interna quotidiana, i un vernacle no jueu per als contactes externs. Així, almenys per a molts homes adults, l'habitual era la triglòssia, i les dones i els nens s'acostaven a aquest model tant com els seus rols, edat i història personal ho permetien. Si el sionisme modern hagués sorgit de la vida tradicional jueva, podria haver revernacularitzat l'hebreu o no haver-ho fet, però, fins i tot en el primer cas, és quasi segur que hauria considerat aquesta llengua com una *lingua franca* intercomunal, i no com l'única llengua materna legítima i la llengua de la vida quotidiana d'una Palestina jueva independent.²⁰

Tanmateix, el sionisme modern («polític») no va sorgir directament de la vida tradicional, sinó que, més aviat, va néixer, d'una banda, de l'exasperació dels jueus substancialment assimilats de l'Europa Occidental contra un continuat anti-semitisme post-emancipació, i, de l'altra banda, del cridaner nacionalisme secular jueu de l'Europa de l'Est, sota la forta influència d'altres nacionalismes tardans i d'aspiracions a l'estat-nació en aquella part del món. Com ells, en conseqüència, també el sionisme modern preveia, en general, un poble «ressorgit» a la seva antiga pàtria, internament unificat, culturalment modernitzat i homogeneïtzat, i que no solament parlés la seva antiga llengua, sinó que aquesta fos l'única llengua parlada, pel que feia a la vida interna. Els sionistes occidentals capdavanters van tardar una mica a adoptar aquest plantejament (fins i tot, al principi, Herzl va preveure un estat jueu on l'*élite* parlés rus o alemany, i les «masses», principalment *yiddish*), i algunes agrupacions sionistes d'Europa de l'Est intercediren igualment a favor del «*yiddish* també», des d'una perspectiva temporal o més permanent, però la tendència al monolin-

20. Hi ha una bibliografia extensa sobre el naixement i el desenvolupament de vernacles jueus a Àsia, Àfrica i Europa, i les seves relacions triglòssiques (funcionals i lingüístiques) amb l'hebreu, i amb els vernacles coterritorials no jueus més importants i els estàndards escrits. Per a introduccions útils a aquest tema i a la seva extensa bibliografia, vegeu els sis números de l'ara extingit *Jewish Languages Review* (1981-1986), diversos números de l'*International Journal of the Sociology of Language* [24 (1980), 30 (1981), 37 (1982), 67 (1987)] i FISHMAN (1985 i 1987a).

güisme hebreu de la majoria de sionistes d'Europa de l'Est va ser inflexible i només va cedir tàcticament (de manera semblant a la inflexibilitat dels nacionalistes polonesos, ucraïnesos, lituans, etc., a favor de les seves respectives llengües nacionals). Per a la majoria, no hi havia dubte que només l'hebreu podia revifar «l'ànima nacional» jueva i retornar-la a l'excelsa grandesa moral i cultural («però a l'estil modern») del passat jueu clàssic. Importar dins de Sió una llengua jueva establerta a la diàspora els semblava equivalent a «introduir un ídol pagà en el Temple Sagrat», és a dir, contaminar i destruir la mateixa promesa d'allò que la pàtria renascuda simbolitzava.

Cap a finals del segle XIX, quan el moviment sionista modern va començar a formar-se i a esdevenir una força activa, la majoria dels jueus que volia atreure cap a la recolonització de Palestina eren de l'Europa de l'Est i Central. Quasi invariablement tenien com a llengua materna el *yiddish*, que llavors comptava amb uns deu millions de parlants, i, en conseqüència, el *yiddish* va ser el vernacle majoritari als nous assentaments, i als pobles i ciutats, vells i nous, de Palestina. També el *yiddish* havia esdevingut recentment vehicle d'una cultura moderna i secular, tal com ho havia fet l'hebreu, i era molt ben considerat no tan sols per alguns sionistes de l'Europa de l'Est, sinó també per altres moviments jueus contemporanis de la mateixa zona, sionistes i no sionistes, religiosos i seculars. Com a llengua de la vida quotidiana, i fins i tot com a llengua d'una prosa moderna i secular, el *yiddish* es podia haver imposat immediatament a la Palestina jueva, perquè molts jueus que hi havien arribat del nord d'Àfrica, dels Balcans o de l'Orient Mitjà (amb altres vernacles jueus propis), tant si feia molt temps, com en previsió o immediatament després dels inicis del moviment sionista, l'havien après a força d'interactuar amb els jueus d'Europa de l'Est, numèricament i culturalment dominants. De fet, en aquells moments el *yiddish* estava més i millor desenvolupat per a tots els àmbits moderns que no l'hebreu, i hauria pogut esdevenir fàcilment la llengua de la Yishuv (la comunitat jueva sencera de Palestina, sionista o no sionista), si no s'haguessin pres mesures per suprimir-lo i embrutir-lo.

La campanya engegada pels hebraïstes contra el *yiddish* va ser despietada i implacable. Es va declarar que el *yiddish* era fastigós, vulgar, endarrerit i quasi un patuès, més que no una llengua. Molts d'aquests atributs ja li havien estat aplicats abans de l'arribada del sionisme, per part de partidaris de l'Europa oriental i occidental de diverses varietats de modernització jueva diferent, però el sionisme hi va afegir l'epítet de *galuti* (és a dir, relacionat amb la diàspora, servil, apocat i llepaculs) i, a sobre de l'edifici d'epítets, hi va posar una tempesta d'abusos físics i Bretolades contra els parlants, les organitzacions, els actes i les publicacions que s'atrevien a fer servir *yiddish* en públic a Palestina. L'objecció sionista a l'ús del *yiddish* s'assembla, en part, a la seva objecció que jueus de qualsevol altra llengua l'empessin per a usos interns a Palestina (i el francès i l'alemany també van patir ocasionalment les conseqüències d'esclats d'ira similars). El corrent principal sionista no podia acceptar de cap manera una situació diglòssica per a l'hebreu, i encara menys si es tractava de funcions internes.

Amb tot i això, en molts sentits les prohibicions contra el *yiddish* van ser més severes del que ho eren amb les altres llengües, i la lluita contra ell més despietada i incansable. No hi ha dubte que va ser així perquè el *yiddish* era inicialment (i fins a la Segona Guerra Mundial) l'únic altre vernacle jueu que podia haver-se convertit en un rival seriós de l'hebreu, però també fou així perquè gairebé tots els mateixos revernacularitzadors de l'hebreu parlaven també *yiddish* i, en conseqüència, se l'havien d'arrencar de la llengua, extreure'l de les seves emocions i desconnectar-lo dels seus lligams personals més íntims.²¹ Uns cinquan-

21. Sobre la lluita sionista contra el *yiddish*, vegeu sobretot PIŁOWSKI (1985, 1986), GOLD (1989) i les seccions corresponents de FISHMAN i FISHMAN (1978) i de FISHMAN (1990). Cap d'aquestes obres no para prou esment en el terrorisme contra el *yiddish* durant els anys 20 i 30. Només es pot copsar tot l'impacte d'aquestes activitats mitjançant els testimonis directes de l'època, dels quals solament alguns han estat publicats. Constantment apareix infor-

ta o seixanta anys més tard, ha aparegut un altre competidor a escena: l'anglès, primer i sobretot com un lligam vital per als jueus en països anglòfons, i a tot l'Occident en general. Amb la quasi desaparició del *yiddish* secular (el cop de gràcia li va arribar amb l'holocaust dirigit pels nazis, més que no amb l'hebraisme sionista), l'anglès, i no l'hebreu, ha arribat per donar als jueus de tot el món —també d'Israel— el que més s'assembla a un vernacle comú que puguin tenir ara. Tal com veurem més avall, l'anglès no competeix amb l'hebreu com a llengua materna dels jueus d'Israel, però sí que ho fa, de manera progressiva, en moltes funcions simbòliques i d'alt prestigi, i ho fa, caldria afegir, en un moment en què el mateix hebreu ja no està voltat per les passions commovedores que el protegien durant les primeres dècades d'aquest segle. D'aquesta manera, el bilingüisme jueu continua essent un fet estès de la vida quotidiana, malgrat totes les protestes dels primers sionistes contra ell, però la «llengua acompanyant» és ara un poderós gegant de l'escena mundial, i no solament un membre popular de la família de les llengües jueves.

El francès al Quebec

La lluita per l'hebreu va haver de ser endegada des de la tribuna pública, a la premsa, per part d'associacions voluntàries i de la violència organitzada i espontània dels hebraistes i dels seus seguidors; els jueus de Palestina no tenien cap govern propi en el qual es poguessin recolzar per defensar la llengua que representava la seva aspiració a un estat modern i secular, a una continuïtat simbòlica amb el passat distant i a una unitat dins de tota la comunitat. Però els quebequesos francòfons, majoria indiscutida en una província que controlaven políticament, podien girar els ulls cap a tàctiques i instrument més forts, és a dir, cap al seu govern, i ho van fer. El mateix govern va esdevenir el principal «*gardien de la langue*».

Tal com s'ha esmentat abans, quan el Partit Quebequès va tornar al poder el 1976, no es va proposar només omplir els forats de la Llei 22 del Partit Liberal (1974), sinó anar bastant més enllà, potser més enllà que cap legislació lingüística en qualsevol país lliure. La seva Llei 101, planificada i discutida durant més d'un any, va esdevenir una fita que no representava solament una política lingüística que abraçava tots els camps, sinó que també definia i promovia la relació entre el Quebec i la resta del Canadà en una direcció contrària i antidiglossica.

En la declaració del Partit el 1977 sobre política lingüística (*Livre blanc*), quan encara s'estava debatent la Llei, es considerava inacceptable confinar la llengua francesa «a una vida col·lectiva bilingüe... el resultat de la qual seria reduir-la al nivell del folklore». Fins i tot s'hauria de regular amb cura de familiaritat amb l'anglès com a llengua segona perquè «només quan s'hagi assegurat la supervivència de la llengua francesa... la llengua anglesa deixarà de ser el símbol penetrant de la perpètua dominació econòmica i cultural» que encara era. Fins a aquella data distant (que l'oposició comparava amb la «desaparició de l'estat» en la teoria comunista), el destí de la llengua francesa era el d'«acompanyar, simbolitzar i donar suport a una reconquesta del control sobre l'economia que hauria de tenir la majoria francòfona del Quebec. Queda bandejada la possibilitat d'un Quebec bilingüe». El darrer objectiu de la Llei 101, tal com va declarar més tard el seu principal elaborador, havia de ser el de contraatacar «la paralitzadora presència canadenca... que imposa restriccions

---

mació addicional sobre el tema; vegeu, per exemple, una nota molt recent a l'editor del diari *yiddish* (i bundista) *Lebns-fragn* (Tel-Aviv, 1989, 38, 448-9), que detalla la negació de certificats d'immigració de la Universitat Hebrea a graduats de les escoles *yiddish* de Polònia durant els anys 30, cosa que va impedir que aquests estudiants poguessin escapar-se de l'holocaust uns anys més tard.

al Quebec que són com manilles per als seus intents de desenvolupar els valors i la cultura propis».

Pel que fa al contingut de la Llei, es tractava d'un compendi de mesures que cobrien els diversos àmbits de la vida moderna. Creava una Comissió de Toponímia per substituir els noms anglesos de localitats, rius i muntanyes. Exigia que tots els professionals no francòfons que volguessin treballar al Quebec passessin exàmens de competència en francès. Restringia l'assistència a escoles amb l'anglès com a llengua vehicular als infants anglòfons dels quals almenys la mare o el pare ja hi haguessin anat, de manera que quedaven desqualificats en la pràctica la majoria dels fills dels «nous canadencs», així com els fills dels «antics anglocanadencs» que havien arribat al Quebec d'altres parts del Canadà (fins que aquesta darrera disposició va ser eliminada sota pressió el 1983). Exigia que tota la publicitat comercial i els senyals públics fossin «solament en la llengua oficial», mentre que permetia que els senyals de les oficines de l'administració o de serveis fossin bilingües, amb la condició que dominés la part francesa (cosa que va portar a l'eliminació de la guia de telèfons de Montreal de tots els llistats en anglès de serveis del govern provincial). Exigia el doblatge o la subtitulació en francès de totes les pel·lícules no franceses «si s'havia d'exhibir al públic més d'una còpia de la pel·lícula». Exigia que els tribunals i els cossos legislatius actuessin completament en francès, i tots els municipis (fins i tot els anglesos) havien de redactar les seves actes en francès, i mantenir la correspondència oficial també en francès. Declarava que només la versió francesa de totes les lleis del Quebec era oficial (apartat que va ser declarat més tard inconstitucional pel Tribunal Suprem del Canadà). Però, per sobre de tot, representava un programa del govern per a la francesització de l'àmbit del treball.²²

Totes les empreses havien d'adoptar noms francesos i usar només aquests noms dins del Quebec. S'exigia que qualsevol empresa comercial amb 50 o més empleats obtingués un certificat de francesització demostrant que duia a terme totes les activitats internes en francès (tant si tenia personal francès com si no era així). Es van instituir inspeccions governamentals regulars de totes les empreses pel que feia a la seva francesització, i s'exigien comitès interns de francesització que actuessin independentment dels propietaris o de la direcció, amb els quals es poguessin reunir els inspectors governamentals en les seves inspeccions. Si, després dels avisos corresponents, les empreses no obtenien els certificats de francesització, se'ls podien imposar fortes multes i, en darrera instància, podien tancar-se. Es van establir quotes de francòfons per a cada nivell de l'administració, fins a l'administració superior inclosa. El director de l'Office de la Langue Française, organisme al qual es van donar grans poders i responsabilitats en relació amb la francesització de l'àmbit del treball, no s'equivocava en afirmar que la Llei 101 anava més enllà del que s'havia fet anteriorment tant en planificació del corpus com de l'estatus. La Llei 101 va assumir certament amb molta força l'objectiu de la «planificació del mercat de treball».

Tal com es pot imaginar, la Llei 101 va provocar moltes angoixes i protestes anglòfones, angoixes i protestes que, en el moment d'escriure això, ja fa més d'una dècada que duren i han aconseguit escassos resultats. Algunes de les disposicions de la Llei 101 han estat declarades inconstitucionals per part del Tribunal Suprem del Canadà, però poques s'han rectificat. Els governs del Quebec, tant si són del Partit Liberal com del Partit Quebequès, han pres la posició que els tribunals canadencs no tenen jurisdicció sobre el Quebec, perquè el Quebec, tot i que encara és part del Canadà, és una «societat diferent» i cofundadora del Canadà, per la qual cosa no pot ser anul·lada pel que ella mateixa ha creat. Més de 100 centrals importants d'empreses, 15.000 llocs de treball i 100.000 habi-

---

22. El text complet de la Llei 101 (així com diverses anàlisis i interpretacions d'aquesta llei) es poden trobar a BOURHIS (1984). FULLERTON (1978) conté un resum més breu però força adequat de la llei.

tants han abandonat la província (inclosa més del 12% de la població anglòfona total de Montreal), però l'actitud francòfona dominant continua mantenint *Ne touchez pas la loi 101*. De fet, en anys següents, algunes de les disposicions de la Llei s'han reforçat, molt poques s'han relaxat sense intervenció federal i, sovint, ni tan sols aquesta intervenció hi ha ajudat gaire.²³

El Quebec francòfon (igual que els primers sionistes a Palestina) ha rebutjat de manera clara una política de bilingüisme generalitzat, i encara més una de diglòssia. Pot semblar extrem afirmar que «per al Quebec, el bilingüisme és una amenaça perillosa; només els traïdors i els utòpics volen ignorar aquest fet», però l'afirmació se sosté si es recorda el destí de la minvada francofonia a la resta del Canadà, on els francòfons són (o eren) quasi sempre bilingües. Davant de l'acusació que el Quebec és cruel amb els seus anglòfons, i que es comporta d'una manera indecorosa «humiliant-los» (tal com deia el Comissionat de les Llengües Oficials en el seu informe anual del 1988), es dóna la resposta que els anglòfons del Quebec encara estan més ben situats lingüísticament del que ho estan els francòfons fora del Quebec, que «encara no s'ha garantit la personalitat francesa de la província» i que «els francòfons necessiten més temps per construir-se un sentiment de seguretat». Tanmateix, com més es tarda a assolir aquesta seguretat, es veu més clar que, tot i que els independentistes van perdre el referèndum de 1980 per la renegociació d'una nova «sobirania-associació» amb la resta del Canadà (per un percentatge de 60% a 40%), la política etnolingüística del Quebec actua sovint com si ja s'hagués aprovat una associació d'aquest tipus. Com a entitat culturalment sobirana, el Quebec no té ni la necessitat ni el desig d'adaptar-se a un bilingüisme ambiental amb l'insondable oceà anglès que l'envolta.²⁴

El català

Hem vist que, en el seu període de més gran feblesa, tant l'hebreu com el francès al Quebec funcionaven en contextos bilingües/diglòssics. Aquests contextos atorgaven funcions segures a aquestes llengües, funcions que les protegien dels tipus de competició jovial per als qual encara no estaven prou acceptades. Posteriorment, els èxits substancials dels seus esforços de RLS (esforços totalment integrats en moviments etnopolítics més generals, i èxits que es van viure abans de l'assoliment d'un estat independent en el cas de l'hebreu, i sense aquest assoliment [fins ara] en el cas del Quebec) van alterar en profunditat els models anteriors bilingües/diglòssics, i van promoure, en lloc d'ells, el somni i, cada cop més, la realitat d'una societat molt més monolingüe internament, amb les llengües pròpies decididament i consensuada en la posició dominant. Hi ha indicis clars que també el català està essent empès en aquest sentit, però també és evident que, en aquest cas, es tractarà d'un llarg trajecte i, en darrer terme, un èxit no tan clar ni tan consensuat.

Amb la concessió de l'autonomia, ja no hi havia cap perill que el català hagués de llui-

23. Per a exemples de crítiques ideològiques a la Llei 101, vegeu FULLERTON (1978) i RICHLER (1983). Per a proves que la majoria d'inseguretats econòmiques i demogràfiques que van motivar la Llei (vegeu, per exemple, LAPORTE, 1974) ja s'havien *capgirat gairebé del tot abans que es promulgues la llei*, vegeu LA MONTAGNE (1975), el qual demostra que, just abans de l'adopció de la llei, només el 0,6% dels quebequesos francesos no sabien francès, i només un 2,5% no parlava el francès a casa. Després de l'aprovació de la Llei, hi ha hagut moltes proves de l'ús decreixent de l'anglès i de la disminució de la presència d'anglòfons al Quebec, de la desaparició d'antigues diferències salarials entre els anglòfons i els francòfons del Quebec, d'augment del francès només com a llengua de la vida familiar entre els francòfons; tots aquests fenòmens són la continuació d'una tendència que ja havia començat força abans que fos adoptada la Llei 101. Per a detalls, vegeu MCKEE (1982).

24. La primera cita és d'un article de Marcel Turgeon a *Ici Québec*, 1977, vol. 1, n. 1. La segona cita és de Michael Roy, editor de *La Presse* de Montreal, i ha estat citat per WALLACE (1987b).

tar fins i tot per mantenir el seu lloc de dret en la comunicació intrasocial. L'objectiu dels esforços de RLS el 1979 era el d'aconseguir un bilingüisme social complet, en el qual els catalans poguessin fer servir el català per a totes i qualsevol de les funcions simbòliques i socials, des de les més quotidianes fins a les més elevades. Des d'aquesta etapa inicial post-Franco, la situació ha progressat clarament fins al punt actual, que és força «barrejat». Per una banda, es prefereix el català sense cap dubte per a les funcions i les decisions més altes i més poderoses de la societat, és a dir, a la Generalitat, al Parlament i als ajuntaments, encara que la postura oficial sigui, d'acord amb la Constitució, de «bilingüisme oficial». Per l'altra, l'abast del repertori lingüístic de la majoria de catalans nadius encara no és el que «hauria de ser», des del punt de vista de la Direcció General de Política Lingüística (per exemple, la seva alfabetització i el comportament en situacions de formalitat és encara massa sovint en espanyol, igual que les seves interaccions amb no-catalans), i l'ús actiu del català a nivell de conversa per part de la majoria d'immigrants i dels seus fills és massa baix. Tot i que s'ha avançat en tots dos sentits, es tracta, com a molt, d'un progrés lent.

Deixant de banda la qüestió constitucional, hi ha diverses raons per les quals la lluita contra l'espanyol no es pot portar a terme de manera més agressiva a Catalunya. Si s'intentés desacreditar l'espanyol entre els catalans, això provocaria repercussions negatives en la molt considerable «minoria» castellanoparlant (que, en alguns contextos demogràfics i funcionals, constitueix en realitat la majoria local), pel que fa a la promoció de la percepció d'acceptació i a l'autoconsciència del català que parlen. És difícil oposar-se a l'espanyol, per una banda, i semblar fàcil d'acceptar i atractiu als castellanoparlants, per l'altra. Fins i tot és difícil promoure una identitat catalana entre els castellanoparlants de Catalunya i, al mateix temps, fer campanya entre els catalans nadius que només algú que fa servir el català sempre i amb tothom és un català autèntic i lleial. És clar que cal trobar acords i compromisos, i que (encara) no ha arribat el moment de les solucions maximalistes.

Els catalans que coneixen el cas del francès quebequès assenyalen sovint les objeccions quebequeses a l'educació bilingüe en aquell context. Un conegut activista lingüístic català ha adoptat recentment el punt de vista quebequès que «l'educació bilingüe pot funcionar en un medi en què la llengua materna no està amenaçada. Si la llengua materna es troba en una posició feble, serà l'escolarització bilingüe el que li donarà el cop de gràcia final». Aquesta és una observació preocupant, en un context en què la majoria d'escoles són bilingües i en què encara hi ha relativament poques escoles d'immersió en català. Si tenim en compte que el millor que es pot desitjar és un progrés lent, sobretot pel que fa a la catalanització de l'enorme massa d'immigrants castellanoparlants i dels seus fills, sembla encara certament llunyà l'objectiu últim d'una «solució territorial» en la qual Catalunya, com qualsevol «nació normal» tindrà la seva pròpia llengua com a la clarament dominant a la regió, i en què l'espanyol serà simplement una segona llengua, utilitzada en les interaccions amb les altres regions d'Espanya. No cal sorprendre's, doncs, que hi hagi qui se senti descoratjat i que, mirant excessivament la meitat buida de l'ampolla, trobi que «la situació lingüística s'ha deteriorat massa per poder arribar a aquest objectiu» [l'objectiu «normal» del principi territorial, tal com s'ha portat a terme, per exemple, al Quebec].²⁵

Aquesta conclusió és segurament massa pessimista, sobretot si es té en compte que constantment es fa algun avenç cap a la catalanització, tant dels immigrants com de la població nativa catalana. Tanmateix, potser abans de poder assolir l'últim objectiu, s'haurà d'arribar, almenys de manera transitòria, a una «diglòssia inversa», amb el català com a llengua alta i l'espanyol com a llengua baixa.

25. Per a discussions sobre el principi territorial com un objectiu desitjable, i el reuig clar del bilingüisme permanent com un estat de coses final desitjable, vegeu VALLVERDÚ (1979b, 1981), WOOLARD (1986a, 1986b), SABATER (1980) i Direcció General de Política Lingüística (1983).

La situació actual: «l'èxit» i els seus problemes residuals

L'hebreu

L'hebreu ha esdevingut, durant aquest segle, la llengua materna i més parlada de la immensa majoria de la població jueva nativa d'un ressorgit estat jueu. Les antigues relacions diglòssiques amb altres vernacles jueus i amb vernacles no jueus coterritorials s'han deixat de banda. I tanmateix, continuen alguns antics problemes, a una intensitat molt menor, i n'han aparegut d'altres a l'horitzó, als quals cal estar atent.

Com a refugi de jueus perseguits de tot el món, tant si estan compromesos com aliats, Israel experimenta constantment nova immigració jueva i, en realitat, també sol·licita activament aquesta immigració. Un dels seus resultats, malgrat això, és que sempre hi ha presents jueus que no parlen l'hebreu en nombre suficient perquè necessitin serveis especials i comunicacions en les seves respectives llengües maternes, en especial per als membres adults, molts dels quals mai no tindran una competència completa en hebreu. Mentre continua la «trobada d'exilis», doncs, el somni sionista uniformitzant d'una hebraïtzació completa continuarà essent inabastable i, com a resultat, una porció de l'*élite* del país se sentirà insatisfeta. Normalment es menysprea la magnitud d'aquest problema. El cens subestima de manera habitual els parlants de llengües que no siguin l'hebreu, i ho fa cínicament, fins a un 100%, en el cas dels vernacles jueus derivats de la diàspora que «no se suposa que puguin continuar existint», després de més de dos terços de segle que s'esdevingués la revernacularització de l'hebreu. En aquests moments, el *yiddish* se subestima fins al 50%, ja que s'ignoren els ultraortodoxos que continuen parlant-lo i que mantenen unes relacions «tenses» (per dir-ho suauament) amb l'estat secular, mentre que el mugrabí/yahúdic (jueu àrab), el pàrsic (jueu persa), el djudezmo (jueu espanyol) i altres són ignorats completament com a entitats separades. Tot i que s'han fet algunes falses promeses sobre actituds més positives cap a les diverses llengües jueves i les seves respectives herències culturals, tot plegat es redueix a alguns programes de ràdio i a detallets benintencionats per als residents de les llars d'avis.²⁶

Malgrat que la competència per la part del *yiddish* s'ha reduït a proporcions clarament insignificants, no ha desaparegut del tot i, amb la recent explosió demogràfica ultraortodoxa a l'àrea de Jerusalem, ha tornat a arribar, en algun cas, a dimensions molestes. Hi ha encara un grup important ultraortodox que parla *yiddish* sempre i entre les diverses generacions, que rebutja reconèixer l'estat d'Israel de cap manera, i que considera que la vernacularització de la Llengua Sagrada és pecaminosa. Altres grups ultraortodoxos, políticament més cooperatius, també parlen sobretot en *yiddish*, i tots ells continuen utilitzant el *yiddish* com a mitjà d'educació, en especial per als infants. S'han multiplicat barris nous ultraortodoxos, que parlen essencialment *yiddish*, per afrontar l'alta taxa de natalitat d'aquests grups. Donat l'empat entre les dues agrupacions polítiques seculares principals del país, el Likud i el Maarach, els petits partits ultraortodoxos són buscats constantment per formar majories parlamentàries força inestables amb la seva ajuda. La inestabilitat d'aquestes coalicions fa que el suport d'aquests petits partits sigui encara més valuós, i els permet extreure concessions importants dels partits principals que en demanen el suport. Aquesta situació sorprenent ha fet que un important personatge polític israelià hagi excl-

26. Els censos israelians informen normalment sobre cada grau possible d'hebreu present en la població («hebreu com a llengua única», «hebreu com a primera llengua», «hebreu com a segona llengua», «hebreu com a tercera llengua», etc.). La decadència d'altres llengües, fora de l'hebreu, s'estudia sovint (vegeu HOFMAN i FISHERMAN, 1971, per a un exemple més interessant d'aquests estudis). Per a subestimacions conscients de llengües jueves fora de l'hebreu, vegeu GOLD (1989), ISAACS (1989) i FISHMAN (1989).

mat recentment, en el més complet horror: «El futur d'aquest país es a les mans de gent que parla *yiddish!*».²⁷

És molt més important, tanmateix, l'ús massiu de l'anglès, per una banda, i la ignorància massiva de l'àrab, per l'altra, entre els jueus d'Israel. L'aprenentatge de l'anglès s'ha convertit en una preocupació nacional, molt semblant a la preocupació que tenien les generacions anteriors per aprendre l'hebreu, i un cert nivell de fluïdesa en anglès és una condició *sine qua non* per a graduar-se a l'escola secundària, per a entrar a la universitat i tenir-hi èxit acadèmic, per a les professions científiques o de tecnologia avançada, per al liderat polític dins d'Israel (és impensable tenir un primer ministre que no pugui parlar amb el president dels EUA o amb els líders jueus nord-americans), per a les activitats comercials amb qualsevol mena de relacions internacional (compres o vendes), per viatjar fora, per al contacte amb la comunitat jueva mundial, i per al senzill fet de «tenir-lo», atractiu esnob i/o senyal de prestigi en els joves i en els pretesament joves. Això no vol dir que l'hebreu estigui en cap tipus de perill de ser substituït com a llengua materna de gairebé tots els israelians nadius, o com a símbol de la independència jueva, però de sobte s'ha convertit en provincià i perifèric als ulls de molts dels seus parlants, sobretot als de la generació jove i dels intel·lectuals. No és que l'anglès representi una imatge de modernitat més creïble que la que representa l'hebreu (tal com ho fa amb l'àrab entre els joves àrab israelians), sinó que l'hebreu ja no és «el nucli de la qüestió» per a les generacions més joves, i la preocupació i els patiments de la gent més gran per l'hebreu ara no solament semblen curiosos, sinó francament sorprenents, a una gran part dels joves, que han passat a tenir preocupacions més urgents i substantives.²⁸

Potser no ens hauria de sorprendre que ara hi hagi pocs sentiments relacionats amb l'ús de l'hebreu. Certament, tal com s'esdevé amb l'anglès a la majoria de països de llengua materna anglesa, l'hebreu es fa servir ara tan extensament i sense esforç que està destinat a ser poc estimat, mentre, és clar, no torni algun dia a estar en perill. Quan el president d'Israel va proclamar l'any hebreu 5750 (equivalent al darrer quart de 1989 i als primers tres quarts de 1990) com a «l'any de la llengua hebrea», en honor del centenari de la fundació de Ben-Yehuda del Comitè de la Llengua Hebrea (després anomenat Acadèmia de la Llengua Hebrea), el ministre d'Educació va lamentar públicament la infiltració d'estrangerismes (en realitat, quasi sempre anglicismes) dins de l'hebreu modern («*actuali, banali, combinatsia, dominant, finansim, moderni, normali, personali, relativi*», etc., etc.), i va

---

27. Sobre els molts barris nous ultraortodoxos, estretament units, densament poblats i que parlen *yiddish*, SHILAV i FRIEDMAN (1985). Sobre el creixement de cursos d'introducció al *yiddish* a les escoles secundàries seculars israelianes, que comprenen ara uns 3.000 estudiants anuals, i que encara s'estan expandint, vegeu DUNI (1989). Caldria afegir també que, tot i que el *yiddish* es va prohibir inicialment com a matèria a la Universitat Hebrea dels anys 30, al darrer quart de segle ha vist com s'establien departaments o programes de *yiddish* allà i a quasi totes les altres universitats israelianes més importants. Com que la seva revernacularització secular ja no sembla possible, l'estudi acadèmic i la reinterpretació nostàlgica han esdevingut acceptables.

28. En referència al paper creixent de l'anglès a Israel, vegeu ALLONY-FAINBERG (1977), COOPER i SECKBACH (1977), NADEL i FISHMAN (1977), RONEN, SECKBACH i NADEL (1977), SECKBACH i COOPER (1977) i COOPER (1985). Sobre la més gran acceptació científica de l'anglès respecte de l'àrab per a àrabs israelians (però l'equivalència de l'hebreu i de l'anglès en aquest sentit per als jueus israelians), vegeu COOPER, FISHMAN i altres (1977). Als àrabs israelians (i també a altres minories no jueves), se'ls exigeix l'hebreu a partir del tercer nivell, i la meitat de l'horari escolar es dedica a «matèries jueves» ensenyades en hebreu. Per la seva banda, els estudiants jueus només estudien l'àrab molt rarament i de mala gana, i, quan ho fan, és durant els dos darrers anys de l'escola secundària, com a part d'una matèria principal optativa. L'àrab és cooficial a Israel a resultes de l'època del domini britànic, però, fora de les àrees de concentració territorial àrab, aquest estatus es compleix només als tribunals i en la disponibilitat (no garantida) de formularis del govern. Sobre la ignorància policial del dret dels àrabs arrestats de ser inculpats en àrab, vegeu FISHMAN i FISHERMAN (1975). Sobre la idea que la literatura jueva és desesperadament provinciana, vegeu ORZION BARTANA (*Maariv*, setembre de 1989), en el sentit que la literatura hebrea del segle xx s'ha empobrit conceptualment de manera progressiva, a mesura que s'ha distanciat de l'època d'escriptura bilingüe en hebreu i en *yiddish*.

concloure amb el lament: «Tant de bo estiméssim l'hebreu com els *yiddistes* estimen el *yiddish*, o com els *ladinistes* estimen el *ladí*». El ministre d'Educació va créixer en un context en què es parlava (i, a voltes, ell encara ho fa) *djudezmo* i *yahúdic*. Tot i que sovint demana que es preservin les poques diferències fonològiques entre l'hebreu *asquenasita* i *sefardita*, diferències que el mateix ministre s'esforça a mantenir mitjançant la seva realització *sefardita*, només quan parla en ocasions normals, el seu hebreu «és ple de *yiddismes* fonològics, gramaticals, lèxics, semàntics, estilístics i paraestilístics», tal com ho és el de la majoria de parlants nadius d'hebreu avui dia.²⁹ Potser aquest no és més que un signe entre dotzenes d'altres que els parlants actuals de l'hebreu l'utilitzen amb tota confiança i sense cap tensió, i que és impossible aconseguir, en una llengua que parla tothom i cadascú, els mateixos nivells de puresa i afecte que els que s'atorguen a llengües clàssiques amenaçades, sagrades i escrites, per un costat, o en vernacles amenaçats, per l'altre.

El francès al Quebec

Si és clar que l'hebreu d'Israel ha anat més enllà de «l'estadi més candent» de les pors i les aspiracions nacionalistes; tan enllà, certament, que s'han esvaït la major part dels lligams sentimentals i ideològics amb la llengua, no es pot dir el mateix de la situació del francès al Quebec. En aquest cas encara se sent sovint, i s'accepta encara més generalment, l'argument que la llengua i la cultura franceses desapareixeran si el govern no pren mesures especials per protegir-les i per donar-los avantatges sobre les seves corresponents angleses. La Llei 101 i les diverses maniobres polítiques i legals que ha motivat durant els més de dotze anys després de la seva aprovació proporcionen el millor senyal d'aquesta situació. La inflexibilitat del Quebec francès en el seu suport permanent a la Llei 101 és prou gran per posar en perill la continuïtat de l'actual associació del Quebec amb el Canadà i, si és que calen més indicis de la sèrietat amb què es considera qualsevol amenaça a l'hegemonia francesa al Quebec, es pot recordar que les mateixes forces pro-franceses reconeixen aquest perill de l'associació amb el Canadà, sense que el reconeixement porti a cap moderació dels punts de vista o posicions de cada bàndol. La majoria de la gent creu que pot ser que un Canadà unit torni a sortir d'aquest pas, però no serà el Quebec el qui s'esfondrarà perquè això sigui possible.

La British North America Act of 1867, que fa el paper de Constitució canadenc, només podia ser rectificada per una llei del parlament britànic, la institució que l'havia aprovada en primer lloc, i com que haïen aparegut diversos temes durant els següents 120 anys o més que feien desitjables algunes esmenes a la Constitució, el govern canadenc federal va persuadir la Gran Bretanya (1982) perquè li permetés «portar la Constitució a casa» i revisar-la. Tot i que aquesta «patriació de la Constitució» es va realitzar sense el consentiment o la participació del Quebec, principalment a causa de l'exasperació del govern federal i de les altres províncies davant de la insistència del Quebec de fer les coses a la seva manera i atendre les seves necessitats primer, al cap de pocs anys es va veure clar que si no s'aconsegua el consentiment del Quebec a una nova Constitució canadenc que trobés acceptable, el Quebec continuaria simplement pel mateix camí de considerar-se independent de fet, encara que no s'hagués efectuat cap declaració en aquest sentit. L'autoritat federal no podia superar aquest problema; en realitat, l'únic que faria seria exacerbar-lo més enllà

---

29. La falta d'afecte aparent cap a l'hebreu per part de la majoria dels seus parlants nadius actuals ha estat documentada amb cura per HOFMAN (1974a, 1974b i 1985). COOPER (1985) informa sobre la pèrdua d'antigues marques *asquenasites*, enfront de les *sefardites*, en la pronunciació habitual de l'hebreu israelià. GOLD (1989) caracteritza el ministre d'Educació actual, YITSKHAK NAVON, com a clarament excepcional en el seu manteniment d'aquestes diferències, fins i tot en ocasions formals.

dels límits de qualsevol solució executòria a escala federal. Adonar-se d'aquest fet va portar a l'acord constitucional de 1987 de Lake Meech.

A canvi de l'acceptació quebequesa de la Constitució de 1982, es va trobar un delicat equilibri entre el Quebec francès i les altres nou províncies (predominantment o quasi exclusivament anglòfones), que tenien una clara majoria al govern federal. Els altres van reconèixer el Quebec com a «societat diferenciada», i el govern federal va cedir alguns dels seus poders a les províncies. Per tal de tenir efecte, aquest acord exigia la ratificació de totes deu assemblees legislatives provincials en un període de dos anys. Malgrat que els líders quebequesos van mantenir que allò era el mínim que podien demanar, si és que havien d'aconseguir el consentiment quebequès a l'acord, i malgrat que finalment es va aconseguir el consentiment (tot i les protestes dels anglòfons quebequesos, que es van queixar que se sacrificaven els seus drets, i tot i les protestes encara més sorolloses dels nacionalistes francòfons —en el sentit que era el mateix futur de la llengua francesa el que es posava en perill—), diverses accions quebequeses posteriors, que limiten definitivament l'ús de l'anglès a la província, d'acord amb l'esperit de la Llei 101 (tal com s'explica a la Llei 178 [1988]), han portat dues altres províncies a retirar la seva aprovació de l'acord de Lake Meech, i, en aquests moments, el període de dos anys és a punt d'expirar.

Quan el Tribunal Suprem del Canadà va determinar, el 1989, que el Quebec no podia prohibir legalment els rètols comercials en anglès als carrers de la província, el mateix primer ministre del Quebec que originàriament havia fet campanya amb la promesa de sotmetre's a la decisió del Tribunal, va decidir de sobte no tenir-la en compte, almenys el que feia a permetre rètols en anglès «visibles externament». Per donar suport a la seva decisió, el govern provincial va citar el mateix acord de Lake Meech, interpretant-lo com si donés nous poders a la província per protegir la llengua i la cultura franceses mitjançant lleis provincials que afavorissin l'ús del francès (tècnicament: reconeixent la funció del govern quebequès de «preservar i promoure la identitat diferenciada del Quebec»), encara que aquestes lleis poguessin entrar en conflicte amb la Carta Canadenca de Drets i Llibertats.³⁰

És realment rellevant qüestionar la sinceritat de les inquietuds del Quebec francès sobre el futur de la llengua francesa dins de les seves fronteres, tal com fan sempre els partidaris de l'anglès? Probablement no, ja que una preocupació ho continua essent tant si està justificada com si no és així, i vetllar pels interessos propis no és pas un hàbit més francòfon que anglòfon. Al darrera de la insistència francòfona d'un context, al Quebec, tan lliure d'anglès com sigui possible, hi ha la convicció que la història del Canadà, tant abans com després de la British North America Act de 1867, és plena d'innombrables traïcions a la promesa més fonamental de totes, la de la Llei del Quebec de 1771, que garantia la protecció de la cultura francesa a la província. Aquest sentit de la traïció, i la renovació constant del record de la traïció, s'alimenten amb la consciència que, malgrat que gairebé tots els nens anglòfons del Quebec reben actualment educació pública en anglès (tot i que hi són una minoria diferenciada i que la seva educació s'ha de pagar amb impostos francòfons), només la meitat dels nens francòfons de la resta del Canadà, on també són una minoria diferenciada, tenen la possibilitat d'assistir a escoles francòfones. Des de la perspectiva francòfona, aquesta és una negació més bàsica de drets que no la prohibició dels rètols comercials en anglès al Quebec. Implica que el francès depèn completament, al Canadà, de la fermesa del Quebec, on la taxa de natalitat francòfona és lleugerament més baixa (12,7/1.000) del que ho és al Canadà anglòfon (14,4/1.000), i on l'índex d'immigració de l'estranger és més alt, mentre que l'assimilació d'immigrants a la cultura francesa és més

30. L'acord de Lake Meech és massa recent per haver estat objecte de discussions sociolingüístiques acadèmiques. Per a una selecció de la bibliografia popular sobre el tema, vegeu ANON (1989), BOMBOY (1988), GEE (1987), ROSE *et al.*, (1987), i WILSON-SMITH i ROSE (1987).

baixa. Els francòfons diuen témer que, si continua la tendència actual, acabaran essent una minoria dins de la seva pròpia província.

Aquestes pors poden demostrar el predomini de l'emoció per sobre de la raó, sobretot quan es tracta de qüestions etnolingüístiques, tal com pretenen molts anglòfons. Si s'assenyala que les dades del cens del Canadà de principis dels anys 1980 indiquen que el 99,1% d'habitants del Quebec de llengua materna francesa parlaven francès a casa, mentre que només el 53,1% d'habitants del Quebec de llengua materna anglesa continuaven parlant anglès a casa, i 46,6% havien passat a parlar francès a casa a principis dels 80 [contra només un 28,7% que ho havien fet el 1971], aquestes dades no semblen donar resposta a totes les pors, desconfiances i preocupacions pel futur. Certament, els darrers reaccionen molt més espontàniament als esforços per cultivar relacions econòmiques i culturals amb la resta del món francòfon, per una banda, i a la insistència en una francesització implacable i políticament protegida, com a la millor garantia d'una francesització duradora.³¹ Així doncs, encara que pot ser ben bé que «als francesos els agradi fer patir els anglesos» (els francòfons hi afegirien: «tal com els francesos van patir molt temps sota la dominació anglesa»), això confirmaria el nostre argument inicial: el francès del Quebec encara no ha arribat a l'estadi d'una existència sense esforç i «donada per descomptat» que l'hebreu d'Israel ja fa dècades que va assolir.

El català

Si hi ha algun dubte sobre la justificabilitat del «sentit del perill d'extinció» en relació amb el francès del Quebec, aquest dubte no existeix pel que fa al català. De fet, la situació [1991] és encara tan «delicada» en aquest cas que els defensors del RLS necessiten continuar recordant-se a ells mateixos que sí que s'ha avançat considerablement, sobretot els darrers 5 anys, i que és evident que el núvol etnolingüístic que amenaça Catalunya té un folre platejat. És clar que «la catalanització total», ni que sigui seguint la imatge, poc perfilada, de «l'hebraïtzació total» o de «la francesització total», és encara un somni impossible, però sí que s'ha progressat en relació amb l'ús actiu del català dels mateixos catalans i dels immigrants castellanoparlants i els seus fills. El cens de 1986 informava que el 60% de la població afirmava «poder parlar català» i que, en el cas dels nens, la proporció pujava al 64%, amb un 55% que deien que ho feien diàriament. Fins i tot a la zona de Barcelona, amb el seu densament poblat cinturó industrial castellanoparlant, la gran majoria d'habitants tenen un «coneixement suficient» de català pel que fa al treball i a altres activitats quotidianes mínimes. Donat que els directius del món del treball, els propietaris d'establiments i comerços, i els habitants dels millors barris continuen essent majoritàriament catalanoparlants, és clar que s'estableix una associació econòmica fortament positiva amb la seva llengua i una motivació important perquè els altres la dominin millor, almenys mentre continui el creixement econòmic de la regió. Aquesta impressió es veu encoratjada pels esforços de RLS, tant amb mitjans formals com informals.

En el camp de l'ensenyament, el nombre d'escoles on el català és la llengua vehicular principal creix constantment, sobretot al cinturó industrial de Barcelona, on s'han creat més de 600 escoles d'aquest tipus, escoles que obtenen resultats esperançadors pel que fa a l'adquisició d'una competència bilingüe primerenca. Tanmateix, encara abunden els problemes en aquest àmbit, entre ells el de l'omnipresent escassetat de mestres amb formació

31. Les estadístiques sobre la reducció intergeneracional del Quebec anglòfon (del cens canadenc) es troben a DE VRIES (1986). Per als èmfasis oficials sobre la francofonia, vegeu el *Bulletin du conseil de la langue française*, 1989, 6, n. 1, i per a la renovada crida a la responsabilitat col·lectiva per una francesització superior, vegeu *La francisation en marche*, 1989, 8, n. 1, publicació de l'Office de la Langue Française, del govern provincial.

adequada (cosa que hem descobert en molts altres contextos de RLS del món sencer), la fragmentació administrativa, la incapacitat dels contextos socials extraescolars de reforçar els assoliments dels alumnes i, finalment, l'aflorent de preocupacions de pares (no tan sols castellanoparlants) en el sentit que l'espanyol dels seus fills no resulti perjudicat a conseqüència de la catalanització. Tot i que hi ha proves que aquesta preocupació no està justificada, és cert que és un aspecte comprensible del problema total.

La catalanització també progressa al nivell universitari, amb dues de les tres universitats dins de la Barcelona estricta que actualment ofereixen la majoria de les assignatures en català, i totes les de fora de Barcelona quasi totalment catalanitzades. La situació és menys prometedora en relació amb els llibres de text i els apunts fotocopiats, en general, i amb la ciència i la tecnologia en particular, tot i que hi ha, és clar, algunes publicacions científiques en català, així com un esforç interuniversitari per preparar llibres de text en català per a les matèries introductòries que quasi tots els alumnes estudien. No hi pot haver cap dubte que, comptat i debatut, l'educació contribueix també als objectius globals de RLS.

Els mitjans de comunicació de masses són actualment una mica més problemàtics, però també en aquest àmbit s'han fet progressos notables durant els últims anys. Barcelona, que és encara un centre mundial de publicació de llibres en espanyol, publica ara anualment milers de llibres en català, sobre tots els temes i de tots els gèneres. La premsa diària barcelonina, d'altra banda, així com la premsa regional que circula per tot Catalunya, són molt majoritàriament en espanyol (i abracen tres quartes parts de la difusió total), tot i que hi ha dos petits diaris en català a Barcelona, així com suplement setmanals o columnes en català a les edicions locals de dos dels diaris nacionals espanyols més importants. La premsa en català és majoritària només en relació amb publicacions clarament locals i regionals. El govern té un programa d'ajudes a publicacions en català, però és evident que el camí a recórrer serà llarg i difícil, a causa del continuat poder dels mitjans de comunicació escrits nacionals.

La situació de la ràdio és una mica millor que la de la premsa, pel fet que hi ha unes 220 emissores que emeten totalment o majoritàriament en català. La majoria són locals (municipals) i, en general, són de FM i emeten sobretot programes musicals. Malgrat que les emissores comercials més grans (unes 15 en total) utilitzen sobretot l'espanyol, és clar que hi ha un ús ampli del català a la ràdio. La situació de la televisió no és tan bona, però darrerament ha donat mostres d'una millora significativa, amb un canal (de tres) totalment patrocinat pel govern català i emetent totalment en català, i amb dos canals nous similars, un patrocinat pel govern català i l'altre per les autoritats espanyoles, previstos per a un futur proper. Freqüentment es doblen programes de llengua original estrangera (com *Dallas*, *Barri Sèsam* o *Batman*), però això encara no s'esdevé amb els programes en espanyol, i és aquí on es troba la gran majoria de la competència.³²

Tanmateix, tal com hem argumentat al llarg d'aquesta obra, els àmbits institucionals no són bones mesures de l'avenç del RLS en llengües en què el sistema de transmissió intergeneracional encara necessita ser objecte d'una atenció seriosa. És en aquesta àrea, subtil però crucial, que la situació del català va per bon camí, tant perquè els parlants catalans s'adonen cada vegada més que tenen el dret d'expressar-se en català, fins i tot amb «companyia mixta» (en especial perquè els parlants espanyols que hi són presents tenen un creixent domini passiu adequat, i fins i tot actiu, del català), com perquè s'assumeix correctament que els parlants espanyols que no indiquen cap preferència per aquesta llengua estan disposats a comunicar-se en català. Aquest darrer punt representa un canvi particularment remarcable. Mentre que és probable que tant els catalanoparlants com els castellanopar-

32. La meua informació sobre l'educació i els mitjans de comunicació escrits i no escrits a Catalunya prové de la Direcció General del Patrimoni Escrit (1988/comunicacions personals), SALA (1989) i STRUBELL (1988). [NT: Fishman en el moment d'escriure aquest paràgraf no tenia encara notícies dels canals privats de televisió.]

lants encara prefereixin rebre missatges en les seves llengües natives, els segons ja no reaccionen desfavorablement (ni amb el ridícul, ni amb una disminució de la solidaritat) als no catalans que fan servir el català com a llengua de comunicació. En efecte, cada vegada tots dos subgrups de població escolten més català no nadiu, i alguns dels qui el fan servir són personatges populars i prestigiosos, entre ells mestres, polítics, anunciadors i presentadors de ràdio i de televisió, etc. Lentament, però amb seguretat, el català va deixant de ser una cosa exclusivista «del grup», i competeix més efectivament com a la llengua local preferida per a la comunicació intergrupala.

El que es reconeix que encara li falta al grup més gran de castellanoparlants adolescents i joves de Barcelona i els seus voltants és l'oportunitat d'interactuar amb catalanoparlants en situacions informals, quotidianes i no amenaçadores. Aquestes situacions són difícils de crear, a causa de la segregació per barris que separa la majoria de catalanoparlants normals de la majoria de castellanoparlants, tant a la feina com a la vida de barri. Per solucionar aquest problema, s'han impulsat una sèrie d'esforços interessants i innovadors. A Montcada i Reixac, una ciutat predominantment castellanoparlant de 26.000 habitants, al cinturó industrial de Barcelona, s'han organitzat colònies d'immersió de tres dies per a nens de quatre a set anys, gràcies als fons que el govern català té previstos a aquest efecte. Tots els nens d'educació preescolar d'aquest poble estan actualment matriculats en escoles d'immersió al català, però les colònies els permeten passar un cert temps amb nens catalanoparlants de la mateixa edat, de tot Catalunya. S'assigna un mestre i un ajudant per supervisar un grup de cinc nens, i el nombre total de nens que es beneficien d'aquesta experiència cada any és només d'uns 1.000. Òbviament, el programa tan sols representa l'inici experimental d'un fet que s'ha de multiplicar per mil abans d'aconseguir un impacte social real.

Una altra acció pionera és la de l'Hospitalet del Llobregat, una ciutat que recentment ha crescut molt al cinturó industrial de Barcelona i que ara té uns 300.000 (!) habitants, predominantment castellanoparlants. S'hi ha organitzat una associació voluntària d'establiments en què els propietaris i els dependents s'han compromès a parlar en català als clients, per ajudar-los a activar el seu domini passiu de la llengua. Tots els alumnes de les classes d'adults de català (més informació a continuació) reben una llista d'aquests establiments (que també s'identifiquen amb un símbol a la porta) perquè puguin, amb més facilitat, anar a comprar i alhora activar el català. D'altra banda, el govern regional i diversos ajuntaments han organitzat grups especials de conversa en català per a adults castellanoparlants. També en aquest cas s'observa una mica d'ingenuïtat, ja que els grups són sempre petits i estan dirigits per mestres que s'han especialitzat en mètodes per activar el coneixement passiu del català.

Tots aquests i altres plantejaments tenen l'objectiu de trencar els hàbits de barri de comunicació intragrupal en espanyol a les zones industrials; escurçar molt, en conseqüència, la quantitat de temps que es necessita normalment perquè tinguin efecte l'activació del català, i assegurar-se que aquesta activació també arriba als adults i no queda limitada als nens. Tanmateix, tot i que aquests esforços especials són prometedors, ara per ara són només gotetes mínuscles en comparació amb el que es necessita si és que aquests objectius han de ser assolits de manera general en el futur raonablement proper.³³

Però també s'han endegat a Catalunya esforços més generals de «creació d'ambient». Una campanya intensiva als mitjans de comunicació dirigida als botiguers (1986-1987), amb un cost aproximat d'un total de 40 milions de pessetes, pretenia animar aquest grup perquè canviés els rètols de les botigues al català. Així, es van canviar 2.000 rètols, i els fabricants oferien descomptes especials, a més dels ajuts, préstecs i interessos més baixos que

33. La meua informació sobre mètodes innovatius, regionals i locals, per activar la familiaritat passiva amb el català de parlants espanyols i dels seus fills prové de STRUBELL (1984) i WOOLARD i GALINY (1984 i en premsa).

donava el govern amb aquest motiu. A més, s'ha ajudat els restaurants, les cafeteries i els bars a preparar llistes de preus i menús en català, acció a la qual també es va donar suport amb una campanya extensiva als mitjans de comunicació. Les campanyes publicitàries també han tingut com a protagonistes castellanoparlants, parlant en un català trencat, demanant als seus companys de feina que els ajudessin a millorar el seu català parlat. Això és senyal que els castellanoparlants ja no tenen por, com fa pocs anys, que es riguin d'ells per parlar malament en català. També és senyal que s'avança cap a l'activació del català. Més en general, els entrevistadors de ràdio i televisió que conversen amb interlocutors castellanoparlants han començat a mantenir-se inflexibles en l'ús del català, encara que els seus interlocutors continuïn parlant espanyol. Aquest fet constitueix un senyal clar que hi ha una variació bàsica en el canvi del codi basat en la llengua de l'interlocutor, que fa molts pocs anys era considerat la norma implícita.

En general, els activistes catalans de RLS estan lluny d'haver trobat solucions aplicades en general als seus principals problemes, amb catalans i amb no catalans. Fins i tot els tribunals menors i les comissaries de policia de barri encara no estan catalanitzats en la pràctica. Malgrat això, s'estan afrontant els problemes més durs i s'està avançant a poc a poc. Hi ha qui creu que la situació és desesperada, que la normalització completa del català no és possible perquè els castellanoparlants estan protegits pel govern central i per la Constitució, i tenen tot el dret de continuar parlant castellà i només castellà per sempre, si així ho volen. Però el català en si ja no perd parlants ni funcions i, de fet, hi ha bones raons per concloure que va endavant en tots dos sentits i en els dos grups als quals s'adreça. En darrer terme, el seu èxit, si amb això volem dir la catalanització de la vida pública de Catalunya, no és un resultat inevitable, però tampoc no ho era el de l'hebreu fa uns 90 anys ni el del francès al Quebec fa uns 30 anys. Donada la continuació i l'amplificació del suport intel·ligent i general que reben actualment els esforços de RLS a favor del català, tenim totes les raons per esperar que aquests esforços tindran un èxit semblant d'aquí a un quart de segle, i que seran considerablement menys punitives per aconseguir els seus objectius.

Conclusions

A quines conclusions podem arribar a partir d'aquests tres casos que han tingut, relativament, força èxit? En primer lloc, que l'èxit, pel que fa a la continuïtat intergeneracional de la llengua materna, és assolible fins i tot si, com en el cas de l'hebreu, ja no queda cap comunitat de parla vernacular de la llengua. La vernacularització de l'hebreu va començar a l'etapa 7, i va continuar amb les etapes 6, 5 (especialment per a adults) i 4, en una successió força ràpida, però lluny de ser inevitable. Les escoles que van convertir l'hebreu en vernacle dels seus alumnes *estaven estretament relacionades amb casa seva, les seves famílies i els assentaments, que donaven un suport total a aquest objectiu, i que intentaven, potser menys espectacularment, però amb un valor igualment crucial, seguir-lo de manera paral·lela en un nombre d'activitats que creixia lentament però amb seguretat a nivell adult*. Els àmbits més elevats (sobretot el del treball fora dels nous assentaments, els mitjans de comunicació i les entitats quasi governamentals o simbòliques) no es van vernacularitzar fins bastant més tard i només van contribuir al procés sencer de transmissió intergeneracional de la nova llengua materna en tant que aquest procés ja tenia fonaments segurs en les etapes 6, 5 i 4. De fet, Ben-Yehuda, amb els seus esforços que pretenien avançar de dalt a baix, va resultar un fracàs total, pel que feia a la vernacularització socialment integrativa i a la transmissió intergeneracional de la llengua materna.

Els casos del francès del Quebec i del català van fer més ràpidament el gran salt, pel que fa a centrar-se en les etapes 4, 3, 2 i 1, perquè mai no havien perdut el control de l'etapa 6. Un cop va haver aconseguit la seva clarificació ideològica, i donat que la preponde-

rància demogràfica del francès al Quebec feia que la presència anglòfona no fos problemàtica de l'etapa 6 a la 4, una nova generació de líders francòfons del Quebec ven adonar ràpidament que podien passar a l'ofensiva quant a la francesització de les etapes 3, 2 i 1. D'altra banda, l'ajustat equilibri demogràfic de Catalunya va fer (i encara fa) necessari que els líders de RLS adoptin en aquest cas una perspectiva i un enfocament a molt més llarg termini. Tanmateix, el seu objectiu és una catalanització que arriba lluny, almenys en la vida pública i en la comunicació intergrupals dins del territori delimitat, tal com passa al Quebec amb el francès i a Israel amb l'hebreu.

Els èmfasis diglòssics que són necessaris per a l'autopreservació quan els esforços de RLS encara es concentren a la banda feble (de l'etapa 8 a la 5) esdevenen contraproductius quan les circumstàncies permeten que aquests esforços es concentrin a la banda forta. Quan el cuc es gira, pot mirar enrere. El cas català demostra que això es pot fer de manera molt menys injusta del que permeten creure els casos hebreu i francès al Quebec. Al capdavall, tanmateix, totes les llengües continuen confrontades a una llengua de difusió més general a tot el món, en principi per a la comunicació intergrupals, però també, i inevitablement, per alguns processos intragrups que són molt més que simplement metafòrics.

En cert sentit, la lluita pel RLS mai no s'acaba, sobretot a nivell subjectiu, perquè gairebé totes les llengües, fins i tot les que mai no han estat amenaçades dins dels seus dominis territorials o funcionals acceptables, acaben per trobar competidors contextualment més forts. Si el mateix francès continental està preocupat per promoure l'ús del francès dins del territori francès, és sorprenent que el Quebec francòfon es preocupi pel francès al Quebec? De la mateixa manera, no ens hauria de sorprendre que el RLS sigui una preocupació autèntica d'una bona pila de llengües etnonacionals més petites, no perquè la seva existència estigui amenaçada o, més sovint que el contrari, exposada a una evitació sistemàtica.³⁴ En conseqüència, l'hebreu, el francès al Quebec i el català només han obtingut un èxit parcial en els seus esforços de RLS, fustigats com estan per llengües gegantines que les envolten i molestos com poden estar per llengües més petites enmig d'elles.

És clar que la teoria i la pràctica per evitar, contraatacar i capgirar la substitució lingüística pot ser d'interès per a totes les comunitats lingüístiques.³⁵ Aquesta teoria i aquesta pràctica constitueixen aspectes de la planificació lingüística de l'estatus que han estat menyspreats durant massa temps, i que tenen una clara contribució a fer a la recerca sociolingüística més general, teòrica i aplicada, per tot el món.³⁶

1991

[Traducció d'EULÀLIA TORRAS OLIVERAS]

34. He desenvolupat més aquest punt a «On the peculiar problems of smaller national languages», a Andrew Gonzalez (ed.), 1984, *Panagani: Essays in Honor of Bonifacio P. Sibayan on his Sixty-Seventh Birthday*. Manila: Linguistic Society of the Philippines, 40-5.

35. Tot aquest capítol es basa en innombrables visites de camp a Israel i al Quebec, i en molta correspondència amb gran quantitat d'especialistes d'aquests llocs; en el cas català, en lectures extensives i correspondència. He tret un gran profit d'una extensiva correspondència, guia, ajuda i crítica de Richard Y. Bourhis (Montreal) i de Miquel Strubell (Barcelona). He trobat que les diverses publicacions de Woolard sobre Catalunya i sobre el català eren una verdadera mina d'or d'informació, interpretacions i idees. No cal dir que cap de les persones esmentades més amunt no són responsables en cap sentit de qualsevol error de fet o d'interpretació que es trobi al text. La meua exposició més gran al *yiddish*, a l'anglès i a l'espanyol (i no a l'hebreu, al francès o al català), i una predisposició general cap a les parts situacionalment més febles, pot haver portat a una més gran atenció als punts de vista contraris al RLS en aquest capítol que a la resta de l'obra.

36. L'enorme bibliografia sobre estudis socio-polítics recents del francès al Quebec i al Canadà en general està tan detallada en fonts com SABOURIN, LAMARCHE i TARRAB (1987) que no queda justificat cap llistat parcial de lectures complementàries que valgui la pena. La bibliografia sobre el cas hebreu només és menys voluminosa en certa manera. A més dels textos als quals m'he referit específicament en aquest capítol, també he trobat que els següents eren útils o estimulants: SPOLSKY i COOPER (1991), RABIN (1989) i FISHERMAN (1990). La bibliografia sobre el català és la més difícil de trobar en biblioteques fora de Catalunya mateix. Voldria esmentar en particular els textos següents, que no es troben citats individualment al cos d'aquest capítol: MEY (1989), JOHNSTON (1989), MOLLÀ *et al.* (1989).